

महाराष्ट्र दुर्ग इतिहास व लोकसाहित्य मालिका

किल्ल्यांचे गूढ आणि थरारक दंतकथा

सह्याद्रीच्या उत्तुंग पाषाणांमधील ऐतिहासिक तथ्ये, काळोख्या रात्रींचे गूढ ध्वनी आणि शतकानुशतके चालत आलेल्या अज्ञात लोककथा

- शनिवार वाड्याचा थरारक आर्त टाहो आणि पेशवाईचे रक्तरंजित कारस्थान
- तोरणा, सिंहगड, रायगड आणि प्रतापगडावरील मध्यरात्रीचे गूढ भास
- मुरुड-जंजिरा व सिंधुदुर्ग: सागराच्या पोटात दडलेली अथांग भुयारे
- हरिहर व कलावंतीण दुर्ग: ८० अंशांच्या उभ्या सुळक्यांवरील अगम्य रक्षक
- देवगिरीचा अंधारी चक्रव्यूह आणि सातारा खोऱ्यातील झुंज

लेखक: **धवल हिरपरा**

एकूण पृष्ठे: ५० पृष्ठे

मूल्य (किंमत): **पूर्णपणे विनामूल्य**

आवृत्ती: **प्रथम डिजिटल आवृत्ती (२०२६)**

सुरुवात • लेखक परिचय व मनोगत

लेखक परिचय, मनोगत व संशोधन स्रोत

लेखक परिचय

धवल हिरपरा हे एक जिज्ञासू लेखक आणि सह्याद्रीच्या ऐतिहासिक दुर्गवैभवाचे अभ्यासक आहेत. महाराष्ट्राचा गौरवशाली इतिहास, हिंदवी स्वराज्याची शौर्यगाथा, गडकिल्ल्यांची सामरिक रचना आणि शतकानुशतके चालत आलेल्या लोककथा सर्वसामान्य मराठी वाचकांपर्यंत एका रंजक व अभ्यासपूर्ण पद्धतीने पोहोचवणे हा त्यांचा मुख्य संकल्प आहे.

पुस्तकाची निर्मिती व संशोधन स्रोत (महत्त्वाचे स्पष्टीकरण)

येथे वाचकांना स्पष्ट आणि प्रामाणिकपणे नमूद करण्यात येत आहे की, या पुस्तकातील माहिती, ऐतिहासिक प्रसंग आणि दंतकथांचे संकलन हे इंटरनेटवरील विविध ऐतिहासिक संशोधन, ऐतिहासिक संदर्भग्रंथ, डिजिटल दस्तावेजांचा सखोल अभ्यास तसेच ज्येष्ठ दुर्ग अभ्यासक आणि अनुभवी लेखकांच्या बहुमूल्य मार्गदर्शनातून व मदतीने सिद्ध झाले आहे. विविध स्रोतांमधील ऐतिहासिक संदर्भ आणि मौखिक लोकश्रुती एकत्रित करून हे पुस्तक वाचकांसाठी सुलभ स्वरूपात सादर केले आहे.

लेखकाचे मनोगत

सह्याद्रीचा प्रत्येक कडा आणि प्रत्येक बुरुज इतिहासाची एक अमर गाथा सांगत असतो. परंतु या ज्ञात इतिहासाच्या समांतर सह्याद्रीच्या रात्रीच्या अंधारात, सोसाट्याच्या वाऱ्यात आणि जुन्या बुरुजांच्या कपारीत काही अशा घटना आणि लोककथा दडल्या आहेत ज्या पिढ्यानपिढ्या चर्चिल्या गेल्या आहेत. या पुस्तकाचा उद्देश कोणत्याही प्रकारची अंधश्रद्धा पसरवणे नसून, आपल्या गडकोटांभोवती विणल्या गेलेल्या समृद्ध मौखिक लोकपरंपरेचे आणि थरारक अनुभवांचे संकलन करणे हा आहे.

“सह्याद्री केवळ पर्वत नाही, तो महाराष्ट्राचा जिवंत आत्मा आहे. त्याच्या प्रत्येक दगडात आमच्या पूर्वजांचे शौर्य आणि मावळ्यांचे श्वास धडधडत आहेत.”

— धवल हिरपरा

लेखक संपर्क व संकेतस्थळ

अधिकृत संकेतस्थळ: <https://dhavalhirapara.com>

इन्स्टाग्राम: @dhavalhirapara1995

फेसबुक: @dhavalhirapara1995

विस्तृत अनुक्रमणिका

क्रमांक	प्रकरण व समाविष्ट दुर्ग / विषय	पृष्ठ
—	मुखपृष्ठ व लेखक परिचय / मनोगत	१ - २
—	विस्तृत अनुक्रमणिका	३
प्रकरण १	शनिवार वाडा (पुणे) : 'काका, मला वाचवा!' चा आर्त टाहो व नारायणरावांची हत्या	४ - ६
प्रकरण २	तोरणा दुर्ग (प्रचंडगड) : स्वराज्याची पहिली तोरण-गुंज आणि झुंझार माचीचे गूढ	७ - ९
प्रकरण ३	सिंहगड (कोंढाणा) : नरवीर तानाजींचे रक्त आणि कल्याण दरवाजातील पहारा	१० - १२
प्रकरण ४	मुरुड-जंजिरा : समुद्रातील अजिंक्य बेट, गोड्या विहिरी आणि अथांग तळघरे	१३ - १५
प्रकरण ५	दुर्गराज रायगड : राजधानीचा सुवर्णकाळ, टकमक टोक व कडेलोटाची छाया	१६ - १८
प्रकरण ६	प्रतापगड : जावळीचे घनदाट अरण्य आणि अफजलखानाच्या वधाचा थरार	१९ - २१
प्रकरण ७	राजगड : सह्याद्रीचा राजा, सुवेळा माचीचे नेढं आणि बालेकिल्ल्याची शांतता	२२ - २४
प्रकरण ८	पन्हाळा दुर्ग : सिद्दी जोहरचा वेढा, पावनखिंड आणि अंधारबावडीचे गूढ	२५ - २७
प्रकरण ९	हरिहर दुर्ग : ८० अंशांच्या उभ्या पायऱ्या, गुहेतील तपस्वी व रात्रीचा थरार	२८ - ३०
प्रकरण १०	प्रबळगड व कलावंतीण दुर्ग : माचीवरील गूढ पहारा आणि वादळी वाऱ्याचा कडा	३१ - ३३
प्रकरण ११	सिंधुदुर्ग : अथांग लाटांमधील छत्रपतींचे पदचिन्ह आणि सागरी भुयारे	३४ - ३६
प्रकरण १२	शिवनेरी दुर्ग : युगपुरुषाचा जन्म, शिवाई मातेचा आशीर्वाद व कमान टाके	३७ - ३९
प्रकरण १३	लोहगड व विसापूर : विंचू काटा माचीचे रहस्य आणि मावळ प्रांताचे रक्षक	४० - ४२
प्रकरण १४	दौलताबाद (देवगिरी) : चक्रव्यूह, अंधारी वाट आणि अभेद्य भुयारी सापळे	४३ - ४५
प्रकरण १५	अजिंक्यतारा व सज्जनगड : सातारा खोऱ्यातील रणझुंज आणि पवित्र स्पंदने	४६ - ४८
परिशिष्ट	दुर्ग संवर्धन, स्वच्छता आणि रात्रीच्या दुर्गभ्रमंतीची आचारसंहिता	४९
समारोप	शेवटचा संदेश, आभार, वाचक संवाद व निरोप	५०

प्रकरण १ • भाग १

शनिवार वाडा : पेशवाईचे वैभव आणि रक्ताचा डाग

पुण्याच्या मध्यवस्तीत उभा असलेला शनिवार वाडा हा केवळ एक ऐतिहासिक वास्तू नसून, मराठा साम्राज्याच्या सर्वोच्च शिखराचा आणि त्याच वेळी एका अत्यंत भीषण कौटुंबिक शोकांतिकेचा मूक साक्षीदार आहे. पहिले बाजीराव पेशवे यांनी १० जानेवारी १७३० रोजी या वाड्याची पायाभरणी केली. शनिवारच्या दिवशी भूमिपूजन झाल्यामुळे याला 'शनिवार वाडा' हे नाव मिळाले.

वाड्याची अभेद्य रचना व ऐश्वर्य

शनिवार वाडा हा मूळचा सात मजली भव्य राजवाडा होता. त्याचे मुख्य प्रवेशद्वार 'दिल्ली दरवाजा' या नावाने ओळखले जाते, ज्याच्या लाकडी कवाडांवर शत्रूच्या हत्तींना रोखण्यासाठी लोखंडी टोकदार खिले बसवले होते. वाड्यात मस्तानी महाल, मेघडंबरी, आरसा महाल आणि सुप्रसिद्ध 'हजारी कारंजे' (ज्यातून एकाच वेळी कमळाच्या आकाराचे कारंजे उडत असत) अशा अद्भुत वास्तू होत्या.

“ज्या वाड्याने अटकेपार झेंडे फडकवणारे पराक्रमी पेशवे पाहिले, त्याच वाड्याने सत्तालोभापायी स्वतःच्याच पुतण्यावर चाललेली नग्न तलवारही पाहिली.”

— ऐतिहासिक नोंद

कटकारस्थानाची काळी पार्श्वभूमी

थोरले माधवराव पेशव्यांच्या अकाली निधनानंतर वयाच्या अवघ्या सतराव्या वर्षी त्यांचे धाकटे बंधू नारायणराव पेशवे पदावर बसले. नारायणराव स्वभावाने तापट असले तरी निष्ठाप होते. परंतु पेशवेपदाची महत्वाकांक्षा बाळगून असलेले त्यांचे चुलते रघुनाथराव (राघोबादादा) आणि विशेषतः चुलती आनंदीबाई यांच्या मनात सत्तेची प्रचंड लालसा होती. त्यांनी दरबारातील नाराज पगारी सैनिक असलेल्या गारद्यांशी गुप्त संधान साधले.

आनंदीबाईंच्या मनात कारस्थानाची धगधगती आग होती. राघोबादादांनी गारद्यांचे प्रमुख सुमेरसिंग गर्दी याला पत्र पाठवून 'नारायणरावांना धरावे' असा आदेश दिला होता. परंतु लोककथेनुसार आनंदीबाईंनी 'ध' चा 'मा' केला आणि आदेश बनला—'नारायणरावांना मारावे'. ही एका अक्षराची चूक पुढे एका निष्ठाप पेशव्याचा काळ ठरली.

प्रकरण १ • भाग २

ती काळोखी रात्र आणि नारायणरावांचा आर्त टाहो

३० ऑगस्ट १७७३. त्या दिवशी अनंत चतुर्दशीच्या आदला दिवस होता. संपूर्ण पुण्यात गणेशोत्सवाची लगबग सुरू होती. दुपारच्या शांततेत अचानक शनिवार वाड्याच्या आवारात गोंधळ उडाला. सुमेरसिंग गर्दी, खड्गसिंग आणि तुळाजी पवार यांच्या नेतृत्वाखालील गारद्यांची सशस्त्र टोळी तलवारी उपसून नारायणरावांच्या महालाकडे धावली.

नारायणरावांची धावपळ आणि अखेरचा आक्रोश

रक्षकांना कापत गारदी आत शिरल्याचे पाहून अवघे अठरा वर्षांचे नारायणराव महालातून जीव वाचवण्यासाठी पळत सुटले. ते थेट आपले काका रघुनाथराव यांच्या खोलीत गेले आणि त्यांच्या पायाशी लोटांगण घालून अश्रूंनी विनवू लागले:

“काका, मला वाचवा! हे गारदी मला मारून टाकतील... काका, माझे राज्य तुम्ही घ्या, पण माझा जीव वाचवा!”

— पेशवे नारायणराव (मृत्यूसमयीचा अखेरचा आक्रोश)

इतिहास सांगतो की राघोबादादांचे मन क्षणभर हेलावले, परंतु गारद्यांनी त्यांना बाजूला ढकलले. नारायणरावांवर सपासप तलवारींचे वार झाले. त्यांच्या शरीराचे तुकडे तुकडे करण्यात आले आणि रक्ताने शनिवार वाड्याची जमीन लाल झाली. पुरावा नष्ट करण्यासाठी त्यांचे तुकडे नदीकाठी नेऊन रात्रीच्या अंधारात जाळून टाकण्यात आले.

शनिवार वाड्याला लागलेला शाप

या भीषण आणि पापी कृत्यानंतर शनिवार वाड्याचे वैभव कधीच परत आले नाही. रामशास्त्री प्रभुणे यांनी राघोबादादांना थेट 'मृत्युदंड' हीच या पापाची शिक्षा सुनावली. पुढे अंतर्गत कलहामुळे पेशवाई खिळखिळी झाली आणि १८१८ मध्ये इंग्रजांचा युनियन जॅक शनिवार वाड्यावर फडकला. त्यानंतर १८२८ मध्ये वाड्याला अचानक अशी महाभीषण आग लागली जी सलग सात दिवस धगधगत होती आणि संपूर्ण लाकडी महाल जळून खाक झाले.

लोकांची धारणा: पुण्यात आजही जुन्या जाणत्या लोकांमध्ये अशी समजूत आहे की नारायणरावांचे अंत्यसंस्कार विधिवत न झाल्यामुळे त्यांचा आत्मा अतृप्त राहिला आणि त्याच शापाने शनिवार वाड्याचे साम्राज्य भस्मसात झाले.

अमावस्येची शांतता आणि विज्ञानाचा दृष्टिकोन

आज शनिवार वाड्याचे केवळ दगडी पायाचे अवशेष आणि भव्य तटबंदी शिल्लक आहे. परंतु गेल्या दोन शतकांपासून या जागेभोवती अनेक रहस्यमय आणि थरारक कथांचे जाळे विणले गेले आहे. विशेषतः अमावस्येच्या रात्री शनिवार वाड्याच्या परिसरात घडणाऱ्या कथित घटनांची चर्चा भारतभर होते.

स्थानिक नागरिकांचे व रक्षकांचे अनुभव

वाड्यातील सुरक्षारक्षक आणि आसपासच्या दुकानांमधील जुन्या लोकांच्या मते, मध्यरात्रीनंतर वाड्यात अचानक वातावरण अतिशय जड आणि थंड होते. काहींचा दावा आहे की पौर्णिमा किंवा अमावस्येच्या मध्यरात्री शांततेत लांबून कुणीतरी वेदनेने ओरडल्यासारखा आवाज येतो—'काका, मला वाचवा!'

- अदृश्य पावलांचे आवाज:** वाड्याच्या रिकाम्या दगडी चौथऱ्यावर कोणीतरी वेगाने धावत असल्याचा आवाज शांत रात्री ऐकू आल्याचे अनेक पर्यटकांनी नोंदवले आहे.
- खिडकीतील धूसर सावली:** तटबंदीच्या पश्चिमेकडील भागात पांढऱ्या वस्त्रातील एक आकृती क्षणभर दिसणे आणि नंतर विरघळणे, अशी लोककथा आजही प्रसिद्ध आहे.

घटना / लोकश्रुती	पारलौकिक समजूत	वैज्ञानिक / मानसशास्त्रीय स्पष्टीकरण
'काका मला वाचवा' चा ध्वनी	नारायणरावांच्या अतृप्त आत्म्याची याचना.	ऑडिटरी पॅरिडोलिया (वाऱ्याची शीळ व झाडांच्या आवाजाचा मेंदूने केलेला भास).
रात्री अचानक वाटणारा गारवा	नकारात्मक ऊर्जेचा वावर.	दगडी वास्तूंची रात्रीची जलद उष्णता उत्सर्जन प्रक्रिया (तापमानातील घट).
१८२८ ची गूढ आग	हत्येच्या शापाची परिणती.	लाकडी संरचनेतील अंतर्गत निष्काळजीपणा व दाऱ्गोळ्याचा स्फोट.

शनिवार वाड्याचे हे गूढ केवळ भीतीपुरते मर्यादित नसून, ते मानवी महत्त्वाकांक्षा, विश्वासघात आणि इतिहासाच्या क्रूरतेची न पुसता येणारी आठवण आहे.

प्रकरण २ • भाग १

तोरणा : स्वराज्याची पहिली तोरण-गुंज

पुणे जिल्ह्याच्या वेल्हे तालुक्यात आभाळाला गवसणी घालणारा तोरणा किल्ला म्हणजे सह्याद्रीचा एक प्रचंड राक्षस वाटतो. म्हणूनच छत्रपती शिवाजी महाराजांनी याचे नाव 'प्रचंडगड' ठेवले होते. १६४६ मध्ये वयाच्या अवघ्या सोळाव्या वर्षी शिवरायांनी आदिलशाहीच्या ताब्यातील हा अवाढव्य किल्ला जिंकून हिंदवी स्वराज्याचे पहिले तोरण बांधले. तोरणा हा स्वराज्याचा पाया आहे.

गडाची भौगोलिक दुर्गमता व रचना

तोरणा किल्ला समुद्रसपाटीपासून सुमारे १,४०३ मीटर (४,६०३ फूट) उंचीवर आहे. गडावर चढताना उभी कातळवाट, खोल दऱ्या आणि सोसाट्याचा वारा अंगावर शहारे आणतो. गडावर दोन मुख्य माच्या आहेत—एक बुधला माची (जी उताण्या पाडलेल्या तेलाच्या बुधलीसारखी दिसते) आणि दुसरी अत्यंत थरारक अशी झुंझार माची.

“तोरणा म्हणजे सह्याद्रीच्या छातीवर कोरलेला वज्रलेप. या गडाने स्वराज्याचा पहिला हुंकार ऐकला आणि महाराजांच्या स्वप्नांना पंख दिले.”

— गडभटकंतीचे अनुभव

गुप्त खजिन्याचे ऐतिहासिक रहस्य

तोरणा जिंकल्यानंतर शिवरायांनी गडाच्या दुरुस्तीचे काम हाती घेतले. सभासद बखरीनुसार, तोरणा गडावरील तोरणजाई देवीच्या मंदिराभोवती खणकाम करत असताना कामगारांना अचानक मोहोरांनी भरलेले सोन्याचे हंडे सापडले. हे धन पाहून कामगारांनी गद्दारी न करता ते प्रामाणिकपणे महाराजांच्या स्वाधीन केले. याच दैवी खजिन्यातून शिवरायांनी तोरण्याची तटबंदी मजबूत केली आणि समोरच्या मुरुंबदेवाच्या डोंगरावर 'राजगड' नावाचा नवा अजिंक्य दुर्ग निर्माण केला.

स्थानिक लोकांमध्ये आजही अशी दृढ श्रद्धा आहे की तोरणा गडावर तोरणजाई आणि मेंगाई देवीचे साक्षात वास्तव्य असून, या खजिन्याचे रक्षण गडाच्या कुलदेवतेनेच करून तो योग्य हातांत दिला होता.

प्रकरण २ • भाग २

झुंझार माचीचा काळा कडा आणि रात्रीचे गूढ

तोरणा गडाची सर्वात थरारक जागा म्हणजे पश्चिमेकडे पसरलेली 'झुंझार माची'. दोन्ही बाजूंना हजारो फूट खोल तुटलेले कडे आणि मधोमध केवळ चार-पाच फूट रुंद खडकाळ कणा अशी ही वाट आहे. वारा इतका तीव्र असतो की माणसाला उडवून लावे. या माचीवर चालताना खाली पाहिले तरी काळजात धस्स होते.

स्थानिक ग्रामस्थांची लोकश्रुती

तोरण्याच्या पायथ्याशी असलेल्या वेल्हे आणि पाबे गावातील वृद्ध गावकरी सांगतात की झुंझार माचीवर रात्रीच्या वेळी कधीही एकटे जाऊ नये. सह्याद्रीच्या या कड्यावर शेकडो वर्षे अनेक लढाया झाल्या, अनेक मावळ्यांनी गड राखताना प्राण गमावले. त्यामुळे या कड्यावर अजूनही काही अज्ञात शक्तींचा वावर असल्याचे मानले जाते.

रात्रीचे पहारेकरी: रात्री २ ते ३ च्या दरम्यान जेव्हा वारा क्षणाभरासाठी थांबतो, तेव्हा झुंझार माचीच्या दिशेने घोड्यांच्या टापांचा आणि चिलखतांच्या खडखडाटाचा बारीक आवाज येतो. जणू काही मावळ्यांचे अदृश्य पथक आजही स्वराज्याच्या पहिल्या तोरणावर पहारा देत आहे.

दरीतील अज्ञात प्रकाशाचे गूढ

तोरण्यावर रात्री मुक्काम करणाऱ्या अनेक अनुभवी ट्रेकर्सनी नोंदवले आहे की अमावस्येच्या रात्री झुंझार माचीवरून दरीकडे पाहिले असता खाली घनदाट जंगलात लहान लहान मशाली पेटल्यासारखे पिवळे-नारंगी प्रकाशबिंदू हळूहळू सरकताना दिसतात. परंतु त्या भागात कोणतीही मानवी वस्ती किंवा वाट अस्तित्वात नाही. वैज्ञानिकदृष्ट्या याला 'फॉस्फोरस' वायूचा नैसर्गिक ज्वलनाचा परिणाम मानले जाते, परंतु स्थानिक लोक याला 'गडाचे राखणदार' मानतात.

तोरण्याचा हा गूढ एकांत रात्रीच्या वेळी मनावर एक विलक्षण भुरळ पाडतो. काळोखात बुडालेला प्रचंडगड जणू स्वतःचा प्राचीन इतिहास पुन्हा जिवंत करत असतो.

प्रकरण २ • भाग ३

मेंगाई मंदिर, देवटाके आणि गूढ अनुभव

तोरणा गडाच्या माथ्यावर 'मेंगाई देवीचे मंदिर' आहे. हे मंदिर सहाद्रीतील भटक्या ट्रेकर्ससाठी रात्रीचा सर्वात मोठा आधार आहे. गडावर रात्री मुक्काम करायचा असेल तर बहुतांश ट्रेकर्स याच मंदिराच्या सभामंडपात आश्रय घेतात. परंतु या मंदिराभोवतीही अनेक गूढ कथा जोडल्या गेलेल्या आहेत.

मेंगाई मंदिरातील रात्रीचा मुक्काम

मेंगाई देवी ही अत्यंत जागृत देवता मानली जाते. स्थानिक गावकऱ्यांच्या मते, मंदिरात रात्री झोपताना पायाची दिशा देवीच्या मूर्तीकडे नसावी आणि मनात कोणत्याही प्रकारचा अहंकार किंवा अपवित्र विचार नसावा. ज्यांनी गडावर गैरवर्तन केले, त्यांना रात्री भयानक स्वप्ने पडल्याचे किंवा छातीवर जड वजन जाणवल्याचे अनुभव अनेकांनी सांगितले आहेत.

“गडाच्या मंदिरात रात्री झोपताना वाऱ्याचा आवाज एखाद्या रणवाद्यासारखा घुमतो. तो आवाज आपल्याला भयभीत करत नाही, तर एका अनामिक आदराने नतमस्तक करतो.”

— एक दुर्गयात्री

तोरणा गडावरील गूढ वैशिष्ट्ये

स्थान	ऐतिहासिक संदर्भ	स्थानिक आख्यायिका व रहस्य
मेंगाई मंदिर	गडाची मुख्य संरक्षक देवता.	रात्रीच्या वेळी मंदिराबाहेर पैंजणांचा मंद नाद ऐकू येण्याची लोकश्रुती.
बुधला माची	गडाचा पूर्वेकडील नैसर्गिक बुरुज.	विचित्र आकाराच्या खडकांमधून रात्रीच्या वाऱ्याचे भेसूर प्रतिध्वनी.
खोकाड टाके	गडावरील प्राचीन गोड्या पाण्याचे टाके.	दुष्काळातही पाणी कधी न आटणारे, तळाशी गुप्त मार्ग असल्याची समजूत.

तोरणा हा केवळ भीतीचा गड नसून, स्वराज्याची पहिली ज्योत तेवणारा एक पवित्र महादुर्ग आहे. त्याच्या गूढतेतही छत्रपतींच्या पराक्रमाचेच प्रतिबिंब उमटलेले दिसते.

सिंहगड : 'गड आला पण सिंह गेला!'

पुण्यापासून अवघ्या ३० किलोमीटर अंतरावर सह्याद्रीच्या भुलेश्वर रांगेत दिमाखात उभा असलेला सिंहगड म्हणजे मराठ्यांच्या असीम शौर्याचे आणि सर्वोच्च बलिदानाचे स्मारक आहे. या गडाचे मूळ नाव 'कोंढाणा' होते. ४ फेब्रुवारी १६७० ची रात्र ही केवळ महाराष्ट्राच्याच नव्हे, तर भारताच्या इतिहासातील सर्वात थरारक आणि रोमांचकारी रात्र मानली जाते.

तानाजी मालुसरे आणि १६७० चा महासंग्राम

मिर्झाराजे जयसिंग यांच्याशी झालेल्या पुरंदरच्या तहात शिवरायांना जे २३ किल्ले मुघलांना द्यावे लागले होते, त्यात कोंढाणा हा सर्वात महत्त्वाचा किल्ला होता. राजमाता जिजाऊंच्या मनात कोंढाणा परत मिळवण्याची तीव्र इच्छा होती. शिवरायांचे बालमित्र आणि सुभेदार **तानाजी मालुसरे** यांनी आपल्या पुत्राचे (रायबाचे) लग्न बाजूला ठेवून प्रतिज्ञा केली: 'आधी लगीन कोंढाण्याचे, मग माझ्या रायबाचे!'

तानाजींनी ३०० निवडक मावळ्यांसह रात्रीच्या अंधारात गडाचा पश्चिमेकडील अत्यंत सरळ आणि भीषण कडा 'दोनगिरी कडा' निवडला. 'यशवंती' नावाच्या घोरपडीच्या साहाय्याने दोर लावून मावळे गडावर चढले.

“तानाजी पडले, गडावर रक्ताच्या नद्या वाहिल्या, पण मावळ्यांनी माघार घेतली नाही. उदयभान मारला गेला आणि कोंढाण्यावर भगवा फडकला!”

— ऐतिहासिक बखर

जेव्हा छत्रपती शिवरायांना तानाजींच्या बलिदानाची बातमी समजली, तेव्हा त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रू वाहू लागले आणि त्यांच्या मुखातून ऐतिहासिक शब्द बाहेर पडले: 'गड आला, पण सिंह गेला!' आणि त्यांनी कोंढाण्याचे नाव बदलून 'सिंहगड' ठेवले.

कल्याण दरवाजा आणि रात्रीचे अदृश्य सैनिक

सिंहगडावर दोन मुख्य दरवाजे आहेत—पुणे दरवाजा आणि कल्याण दरवाजा. कल्याण दरवाजा हा गडाच्या दक्षिण टोकाला असून, या दरवाज्याकडे जाणारी वाट अत्यंत वळणावळणाची आणि धोकादायक आहे. १६७० च्या युद्धादरम्यान या दरवाज्याभोवती भयंकर रणकंदन माजले होते. शेकडो मुघल व राजपूत सैनिक आणि मराठा मावळ्यांचे रक्त या मातीत मिसळले होते.

सुरक्षारक्षक व स्थानिक लोकांचे अनुभव

सिंहगडावर सध्या पर्यटकांना रात्री थांबण्यास सक्त मनाई आहे. गडाचे दरवाजे संध्याकाळी ६ वाजता बंद केले जातात. या नियमामागे जंगली जनावरांचा वावर हे अधिकृत कारण असले, तरी स्थानिक गावकऱ्यांच्या तोंडी कल्याण दरवाजाबद्दल अनेक भयानक गोष्टी ऐकायला मिळतात.

अंधारातील गस्त: कल्याण दरवाजाजवळ रात्रीच्या वेळी अनेकदा लोखंडी ढाली आदळल्याचा आणि तलवारीच्या टणत्काराचा आवाज येतो. काही पर्यटकांनी संध्याकाळच्या धुक्यात तटबंदीवर लांबून जुन्या पोशाखातील भालाधारी शिपाई गस्त घालताना पाहिल्याचा दावा केला आहे.

उदयभान राठोड आणि नरवीर तानाजींची समाधी

गडावर तानाजी मालुसरे यांची भव्य समाधी आहे, तसेच मुघल किल्लेदार उदयभान राठोड याचेही थडगे आहे. एकाच गडावर समोरासमोर लढलेल्या दोन महायोद्ध्यांची स्मारके असणे हा एक अद्भुत योगायोग आहे. स्थानिक लोकांच्या मते, या युद्धात मरण पावलेल्या अनेक सैनिकांचे आत्मे आजही त्या कातळांमध्ये भटकत असतात. रात्रीच्या वेळी वाऱ्याचा वेग वाढला की या समाधी परिसरात एक अनामिक कंप जाणवतो.

इतिहासाचा थरार जेव्हा रात्रीच्या शांततेत विरघळतो, तेव्हा सिंहगडाचा प्रत्येक दगड त्या बलिदानाची जणू साक्ष देऊ लागतो.

प्रकरण ३ • भाग ३

देवटाक्याचे अमृततुल्य पाणी आणि दोनगिरी कडा

सिंहगडावरील सर्वात मोठे आश्चर्य म्हणजे 'देवटाके'. हे खडकात कोरलेले एक नैसर्गिक पाण्याचे टाके आहे. कडक उन्हाळ्यातही या टाक्याचे पाणी बर्फासारखे थंड आणि अमृतासारखे गोड असते. असे मानले जाते की हे टाके कधीही आटत नाही. परंतु या देवटाक्याभोवतीही काही गूढ आख्यायिका आहेत.

दोनगिरी कड्याची थरारक दरी

तानाजी मालुसरे ज्या कड्यावरून वर चढले, तो दोनगिरी कडा म्हणजे खाली थेट खोल दरीत कोसळणारा सरळ तुटलेला पाषाण आहे. या कड्याकडे रात्री पाहिल्यास केवळ काळाकुट्ट अंधार दिसतो. या भागात अनेकदा विचित्र सावल्या दिसल्याचे रात्री थांबणाऱ्या जुन्या वनकर्मचाऱ्यांनी सांगितले आहे.

ठिकाण	ऐतिहासिक महत्त्व	गूढ कथा / पर्यटकांचे अनुभव
दोनगिरी कडा	तानाजी व मावळ्यांचा ऐतिहासिक चढाई मार्ग.	धुक्यातून अचानक दोर लटकल्यासारखा भास होणे; खोल दरीतून येणारे हुंकार.
देवटाके परिसर	मावळ्यांची तहान भागवणारे अमृततुल्य पाणी.	रात्रीच्या वेळी पाण्यावर उमटणाऱ्या अज्ञात तरंगांचे गूढ.
कल्याण दरवाजा	गडाचा दक्षिण महाद्वार, युद्धाचा केंद्रबिंदू.	मध्यरात्री पहारेकऱ्यांच्या बुटांचे आणि साखळ्यांचे आवाज घुमणे.

सिंहगड हा महाराष्ट्राच्या पराक्रमाचे हृदय आहे. इथल्या गूढ दंतकथा या भीती निर्माण करण्यासाठी नसून, त्या महाबलिदानाची आठवण ताजी ठेवण्यासाठीच पिढ्यान्पिढ्या जिवंत राहिल्या आहेत.

मुरुड-जंजिरा : समुद्रातील अजिंक्य बेट

महाराष्ट्राच्या कोकण किनारपट्टीवर रायगड जिल्ह्यातील मुरुड गावाजवळ अरबी समुद्राच्या उसळणाऱ्या लाटांमध्ये दिमाखात उभा असलेला 'जंजिरा' हा भारताच्या इतिहासातील सर्वात अद्भुत आणि अजिंक्य जलदुर्ग मानला जातो. 'जंजिरा' हा शब्द अरबी भाषेतील 'जझीरा' (म्हणजे बेट) या शब्दावरून आला आहे.

अजिंक्यतेचा अद्भुत इतिहास

या किल्ल्याचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराज, छत्रपती संभाजी महाराज, मराठा आरमारप्रमुख कान्होजी आंग्रे, पोर्तुगीज किंवा बलाढ्य ब्रिटिश साम्राज्य—कोणीही हा किल्ला युद्धात जिंकू शकले नाही. हा किल्ला सिद्दी घराण्याच्या ताब्यात अनेक शतके राहिला. सिद्दी हे मूळचे पूर्व आफ्रिकेतील (अबिसीनिया/हबशी) अत्यंत क्रूर, काटक आणि समुद्रावरील लढायांमध्ये पटाईत असलेले योद्धे होते.

“लाटांचे तडाखे झेलत शेकडो वर्षे समुद्रात उभा असलेला जंजिरा म्हणजे अभेद्य मानवी जिद्दीचा आणि क्रूर सत्तेचा एक अथांग पाषाण आहे.”

— सागरी इतिहासकार

प्रवेशद्वाराची मायावी रचना

जंजिरा किल्ल्याचे मुख्य प्रवेशद्वार लांबून बोटीतून पाहताना अजिबात दिसत नाही. बोट अगदी किल्ल्याच्या जवळ, म्हणजे तटबंदीपासून अवघ्या ५० फुटांवर येते, तेव्हाच एका वळणावर हे महाकाय दार अचानक नजरेस पडते. शत्रूच्या जहाजांना दिशाभूल करून तोफांच्या माऱ्यात आणण्यासाठी ही अद्भुत रचना केली गेली होती.

किल्ल्याच्या आत भव्य महाल, दारूगोळ्याची कोठारे आणि सिद्दींच्या राजवटीचे भग्नावशेष आजही पसरलेले आहेत, जे एका भव्य पण भयाण भूतकाळाची साक्ष देतात.

प्रकरण ४ • भाग २

खारट समुद्रातील अमृत आणि पाताळ भुयारे

मुरुड-जंजिरा किल्ल्याचे सर्वात मोठे वैज्ञानिक आणि नैसर्गिक गूढ म्हणजे त्याच्या पोटातील **गोड्या पाण्याचे दोन महाकाय तलाव**. चारी बाजूंनी लाखो लिटर अथांग खारे पाणी असताना, किल्ल्याच्या अगदी मध्यभागी असलेल्या या विहिरींचे आणि तलावांचे पाणी मात्र अत्यंत गोड आणि पिण्यायोग्य आहे.

गोड्या पाण्याच्या विहिरींचे न सुटलेले कोडे

कडक उन्हाळ्यात समुद्राची पातळी खाली गेली तरी या विहिरींमधील गोडे पाणी कधीही आटत नाही. अनेक भूगर्भशास्त्रज्ञांनी याचे संशोधन केले. काहींच्या मते सह्याद्री पर्वतातून जमिनीखालून समुद्राच्या तळाखालून जाणाऱ्या नैसर्गिक जलवाहिन्यांमुळे (भूगर्भातील जलस्रोत) हे पाणी येथे पाझरते. परंतु स्थानिक लोकांच्या मते, सिद्धींच्या एका प्राचीन पौराणिक कथेने हे गोड पाणी प्रकट झाले होते.

समुद्राखालील गुप्त भुयाराची दंतकथा

जंजिरा किल्ल्याबद्दलची सर्वात प्रसिद्ध आणि थरारक लोककथा म्हणजे किल्ल्यातून थेट मुख्य भूमीवरील 'राजापुरी' गावापर्यंत समुद्राखालून जाणारे **गुप्त भुयार**. असे म्हटले जाते की सिद्धी शासक आणीबाणीच्या प्रसंगी पळून जाण्यासाठी किंवा समुद्रातून रसद आणण्यासाठी या भुयाराचा वापर करत असत.

भुयाराचे गूढ: ब्रिटिश काळात हे भुयार शोधण्याचा प्रयत्न झाला, परंतु ते अर्ध्यावर कोसळल्याचे आढळले आणि विषारी वायूमुळे आत गेलेले सैनिक परत आले नाहीत. त्यामुळे इंग्रजांनी त्याचे तोंड कायमचे दगड-माती टाकून बंद केले अशी आख्यायिका सांगितली जाते.

या बंद दरवाजांमागे आजही काही गुप्त खजिना आणि प्राचीन गुपिते दडलेली आहेत का, हे एक न उलगडलेले रहस्यच राहिले आहे.

प्रकरण ४ • भाग ३

कलाल बांगडी तोफ आणि कैद्यांच्या किंकाळ्या

जंजिरा किल्ल्यावर एकेकाळी ५०० हून अधिक तोफा होत्या. त्यापैकी आजही शाबूत असलेली सर्वात मोठी तोफ म्हणजे 'कलाल बांगडी'. पंचधातूने बनवलेली ही महाकाय तोफ सूर्यप्रकाशातही कधी तापत नाही, ती नेहमी थंडगार राहते. या तोफेचा मारा समुद्रात अनेक मैल दूरपर्यंत जात असे.

सिद्दींची क्रूर तळघरे

सिद्दी राज्यकर्ते आपल्या कैद्यांना अत्यंत अमानुष शिक्षा देत असत. गडाच्या पश्चिमेकडील बुरुजाखाली समुद्राच्या पातळीखाली असलेली अंधारी तळघरे आहेत. भरतीच्या वेळी या तळघरांमध्ये समुद्राचे पाणी भरत असे आणि कैदी गळ्यापर्यंत पाण्यात बुडून उपाशीपोटी तडफडून मरत असत.

“अमावस्येच्या रात्री जेव्हा समुद्राला उधाण येते, तेव्हा लाटांच्या गडगडाटात जंजिराच्या बुरुजांवरून लोखंडी साखळ्यांचे आणि वेदनेचे आर्त आवाज ऐकू येतात.”

— स्थानिक कोळी आख्यायिका

वैशिष्ट्य	ऐतिहासिक वास्तव	प्रचलित दंतकथा
कलाल बांगडी तोफ	पंचधातूची २२ टन वजनाची महाकाय तोफ.	तोफेच्या मुखातून रात्रीच्या वेळी गूढ अग्नीचे ठिणगे उडताना दिसणे.
सुरंग व तळघरे	कैद्यांना डांबून ठेवण्याची जलमय कोठडी.	अतृप्त कैद्यांच्या आत्म्यांचा वावर; रात्री बोटी जवळ न नेण्याची प्रथा.
गोड्या पाण्याचे तळे	नैसर्गिक भूजल साठा (नैसर्गिक झरा).	दैवी शक्तीने निर्माण झालेले जलकुंड; तळाशी गुप्त खजिना दडल्याची समजूत.

मुरुड-जंजिरा हा केवळ एक जलदुर्ग नसून, समुद्राच्या लाटांवर कोरलेली एक गूढ, अजिंक्य आणि थरारक दंतकथा आहे.

रायगड : राजधानीचा सुवर्णकाळ आणि भव्यता

सह्याद्रीच्या कुशीत महाडजवळ ताठ मानेने उभा असलेला 'दुर्गराज रायगड' हा केवळ एक किल्ला नसून, स्वतंत्र हिंदवी स्वराज्याचे हृदय आणि मराठ्यांची पंढरी आहे. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी १६७४ मध्ये रायगडावर आपला सुवर्ण राज्याभिषेक करवून घेतला आणि संपूर्ण जगाला दाखवून दिले की मराठ्यांचे स्वतःचे सार्वभौम राज्य स्थापन झाले आहे.

शिवाजीराजांची राजधानी म्हणून निवड

रायगडाचे प्राचीन नाव 'रायरी' होते. हा किल्ला तीन बाजूंनी खोल दऱ्यांनी वेढलेला असून एकाच बाजूने चढायला वाट आहे. गडाचा विस्तार इतका अथांग आहे की त्यावर शेकडो इमारती, बाजारपेठ, राजवाडे, धान्याची कोठारे आणि हत्ती-घोड्यांचे पागा सहज सामावू शकत होत्या. हिरोजी इंदुलकरांसारख्या महान वास्तुविशारदाने या गडाची रचना केली होती.

“राजांची राजधानी अशी असावी जी स्वर्गासारखी सुंदर आणि शत्रूसाठी यमलोकासारखी दुर्गम असावी. रायगड हा त्याचा साक्षात साक्षात्कार होता.”

— शिवकालीन बखर

राजसभेची अद्भूत ध्वनी-रचना

रायगडावरील नगरखाना आणि राजसभा ही तत्कालीन ध्वनीशास्त्राचा (नादशास्त्र) एक अद्भूत चमत्कार आहे. नगरखान्याच्या प्रवेशद्वारापाशी हळू आवाजात काढलेला शब्दही थेट १०० मीटर दूर असलेल्या छत्रपतींच्या सिंहासनापाशी स्पष्ट ऐकू येत असे. परंतु, या वैभवाच्या एका टोकाला अशी एक जागा आहे जिथे आजही सामान्य माणसाची पावले थरथरतात—ते म्हणजे **टकमक टोक**.

टकमक टोक : कडेलोटाचा काळजाला भिडणारा थरार

रायगडाच्या उत्तरेकडील टोकाला असलेला अरुंद, सुळक्यासारखा बाहेर पडलेला काळा पाषाण म्हणजे 'टकमक टोक'. या टोकाच्या दोन्ही बाजूंना सुमारे अडीच ते तीन हजार फूट खोल थेट तुटलेली दरी आहे. वारा इतका प्रचंड असतो की तिथे उभे राहणाऱ्या माणसाचा तोल क्षणात जाऊ शकतो.

शिवकालीन न्यायव्यवस्था आणि 'कडेलोट'

छत्रपती शिवाजी महाराज प्रजेवर पित्यासारखे प्रेम करत, परंतु देशद्रोह, फितुरी, महिलांवरील अत्याचार किंवा स्वराज्याशी बेईमानी करणाऱ्या गुन्हेगारांसाठी त्यांची न्यायव्यवस्था अत्यंत कठोर होती. अशा महाअपराध करणाऱ्या गुन्हेगाराला टकमक टोकावर आणले जाई. त्याचे डोळे काळ्या वस्त्राने बांधले जात आणि त्याला थेट त्या अथांग दरीत ढकलून दिले जाई. या शिक्षेला 'कडेलोट' म्हटले जाई.

दरीतील आर्त किंकाळ्या: हजारो फूट उंचावरून खाली खडकांवर आदळणाऱ्या गुन्हेगाराचा क्षणात अंत होत असे. पाचाड गावातील स्थानिक वृद्ध सांगतात की ज्या गुन्हेगारांनी अखेरच्या क्षणी क्षमायाचना केली होती, त्यांच्या किंकाळ्या आजही वादळी रात्री वाऱ्याच्या घोंघाव्यातून प्रतिध्वनित होतात.

अज्ञात शक्तीचा अनामिक ओढ

अनेक पर्यटकांनी असा विचित्र अनुभव सांगितला आहे की टकमक टोकाच्या टोकावर उभे राहिले असता खाली खोल दरीकडे पाहताना माणसाला पुढे उडी मारण्याची एक विचित्र, अनामिक ओढ (दरीची अनामिक ओढ) जाणवते. जणू काही एखादी अदृश्य शक्ती आपल्याला पाठीमागून पुढे ढकलत आहे. या मानसिक आणि भौगोलिक धोक्यामुळेच पुरातत्व विभागाने आता तिथे संरक्षक लोखंडी जाळ्या बसवल्या आहेत.

भगनावस्थेतील महाल आणि हिरकणीचे साहस

रायगडाचा इतिहास केवळ न्यायाच्या कठोरतेचा नसून, एका आईच्या अथांग वात्सल्याचाही साक्षीदार आहे. गडाच्या पश्चिमेकडील तुटलेल्या कड्यावरून उतरून जाणाऱ्या **हिरकणी गवळणीची कथा** अमर आहे. आपल्या तान्ह्या बाळाच्या ओढीने तिने रात्रीच्या अंधारात ज्या कड्यावरून निर्भयपणे उतरून जीव वाचवला, त्या कड्याला महाराजांनी 'हिरकणी बुरुज' नाव दिले.

रायगडाचा विनाश आणि दुःखाची छाया

३ एप्रिल १६८० रोजी छत्रपती शिवरायांचे रायगडावर अकाली निधन झाले आणि महाराष्ट्रावर दुःखाचा डोंगर कोसळला. पुढे संभाजी महाराजांच्या बलिदानानंतर मुघल सेनापती झुल्फिकार खानाने रायगडाला वेढा घातला. गडाचा ताबा घेतल्यानंतर मुघलांनी या राजधानीची प्रचंड जाळपोळ आणि नासधूस केली. सोन्यासारखे महाल जळून खाक झाले.

ठिकाण	ऐतिहासिक संदर्भ	रात्रीचे गूढ व लोककथा
टकमक टोक	देशद्रोह्यांना कडेलोटाची शिक्षा देण्याची जागा.	वाऱ्याच्या सूसाट्यात विडळण्याचे आवाज; पाठीमागून ढकलल्याचा भास.
राणीवसा अवशेष	सोयराबाई व महाराण्यांचे भव्य महाल.	संध्याकाळनंतर पसरणारी गूढ शांतता आणि धुक्यातील पावले.
जगदीश्वर मंदिर	शिवरायांचे नित्य पूजेचे स्थान व पायरीवरील समाधी.	अत्यंत शांत, पवित्र आणि सात्त्विक स्पंदनांचा दिव्य अनुभव.

रायगड हा महाराष्ट्राचा मानबिंदू आहे. त्याच्या कणाकणात शिवरायांच्या पदस्पर्शचे पावित्र्य भरलेले आहे. इथली गूढता ही भयाची नसून, इतिहासाच्या महासागरात हरवून जाणाऱ्या एका अलौकिक अनुभवाची आहे.

प्रतापगड : जावळीच्या जंगलातील महासंग्राम

सातारा जिल्ह्यातील महाबळेश्वरच्या कुशीत गर्द हिरव्यागार अरण्यात उभा असलेला प्रतापगड म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या अफाट रणनीतीचा आणि पराक्रमाचा सुवर्ण अध्याय आहे. १६५६ मध्ये शिवरायांनी जावळीचे खोरे जिंकून मोरोपंत पिंगळे यांच्या देखरेखीखाली हा दुर्ग बांधला. प्रतापगडाच्या चारी बाजूंना असलेले 'जावळीचे अरण्य' इतके घनदाट होते की दिवसाढवळ्याही सूर्यकिरणे जमिनीपर्यंत पोहोचत नसत.

१० नोव्हेंबर १६५९ : तो ऐतिहासिक दिवस

विजापूरच्या आदिलशाहीने छत्रपती शिवरायांचा समूळ नायनाट करण्यासाठी आपल्या सर्वात बलाढ्य आणि क्रूर सेनापतीला पाठवले—अफजलखान. बारा हजार घोडदळ, तोफखाना आणि अफाट सैन्य घेऊन अफजलखान तुळजापूर, पंढरपूरची मंदिरे उद्ध्वस्त करत महाराष्ट्रावर चालून आला. शिवरायांनी गनिमी काव्याचा वापर करून त्याला जावळीच्या घनघोर जंगलात खेचून आणले.

“खानाने कपटाने मिठी मारून महाराजांच्या पाठीत कट्यार खुपसली, पण अंगातील चिलखताने राजांना वाचवले आणि पुढच्याच क्षणी वाघनखांनी खानाचा कोथळा बाहेर पडला!”

— सभासद बखर

प्रतापगडाच्या पायथ्याशी झालेल्या या ऐतिहासिक भेटीत शिवरायांनी अफजलखानाचा वध केला आणि खानाच्या बलाढ्य सैन्याचा जावळीच्या खोऱ्यात धुव्वा उडवला. हा विजय म्हणजे हिंदवी स्वराज्याची सिंहगर्जना होती.

अफजलखानाचे थडगे आणि बुरुजाखालील शिर

अफजलखानाचा वध झाल्यानंतर संभाजी कावजी कोंढाळकर यांनी खानाचे मस्तक (शिर) धडावेगळे केले. शिवरायांनी ते मस्तक आपल्या मातोश्री राजमाता जिजाऊंना दाखवण्यासाठी राजगडावर पाठवले. नंतर जिजाऊंच्या आज्ञेनुसार ते मस्तक प्रतापगडाच्या बालेकिल्ल्यावरील 'बुरुजाखाली गाडले गेले'. त्या बुरुजाला आजही 'शिरोभाग बुरुज' म्हटले जाते.

अफजलखानाच्या थडग्याभोवतीच्या दंतकथा

अफजलखानाचे थड प्रतापगडाच्या पायथ्याशी जिथे पडले, तिथे त्याचे थडगे बांधण्यात आले. शत्रू असला तरी मृत्यूनंतर त्याचे अंतिम संस्कार इस्लामी रीतीनुसार करण्याचा मोठेपणा शिवरायांनी दाखवला. परंतु स्थानिक लोकांमध्ये या थडग्याभोवती अनेक थरारक लोककथा वर्षानुवर्षे सांगितल्या जातात.

स्थानिक गुराख्यांचे अनुभव: रात्रीच्या वेळी जावळीच्या जंगलातून भयानक किंवाळ्या ऐकू येतात अशी गावकऱ्यांची समजूत आहे. विशेषतः थंडीच्या दिवसांत जेव्हा धुक्याची चादर गडाला वेढून घेते, तेव्हा जुन्या वाटेवर अक्राळविक्राळ शरीराची एक छाया भटकताना दिसल्याचा दावा काही जुन्या लोकांनी केला आहे.

भवानी मातेची तलवार आणि आशीर्वाद

प्रतापगडावर छत्रपती शिवरायांनी नेपाळच्या गंडकी नदीतून आणलेल्या शिळेची 'भवानी माता' मूर्ती स्थापन केली. असे म्हटले जाते की या मंदिरात छत्रपतींना भवानी मातेने प्रत्यक्ष दृष्टांत देऊन आशीर्वाद दिला होता. मंदिरातील वातावरण आजही इतके दिव्य आणि शांत आहे की बाहेरील अरण्यातील सर्व भीती तिथे प्रवेश करताच नष्ट होते.

जावळीची गूढ रात्र आणि वाऱ्याची शीळ

प्रतापगडावरून महाबळेश्वर, पार घाट आणि कोकणातील नद्यांचे विहंगम दृश्य दिसते. परंतु संध्याकाळ टळल्यानंतर जावळीच्या खोऱ्यात पसरणारा काळोख हा अंगावर काटा आणणारा असतो. सह्याद्रीतील सर्वात भयानक आणि गूढ अरण्य म्हणून जावळीची ख्याती प्राचीन काळापासून आहे.

रात्रीच्या वेळी ट्रेकर्सना येणारे अनुभव

प्रतापगडाच्या परिसरात रात्री मुक्काम करणारे किंवा जवळच्या गावात राहणारे लोक अनेक विचित्र गोष्टी सांगतात:

- तोफांचा गूढ प्रतिध्वनी:** पावसाळ्याच्या ढगाळ रात्री गडाच्या बुरुजांवरून तोफ डागल्यासारखा मंद गडगडाट ऐकू येतो, जो ढगांचा आवाज नसून काहीतरी वेगळाच भास होतो.
- जावळीतील अदृश्य पावले:** घनदाट झाडीतून सुक्या पानांवर कोणीतरी वेगाने चालत असल्याचा आवाज येतो, परंतु टॉर्च लावून पाहिल्यास तिथे कोणताही प्राणी नसतो.

ठिकाण	ऐतिहासिक वास्तव	प्रचलित लोककथा
शिरोभाग बुरुज	अफजलखानाचे मस्तक गाडलेला बुरुज.	रात्रीच्या वेळी बुरुजाभोवती फिरणारी धूसर, अस्वस्थ सावली.
अफजल बुरुज	गडाच्या संरक्षणासाठी बांधलेला पश्चिमेकडील बुरुज.	युद्धातील सैनिकांच्या आक्रोशाचे वाऱ्यातील प्रतिध्वनी.
भवानी मंदिर	शिवछत्रपतींचे कुलदैवत व आराधनेचे पवित्र स्थान.	सर्व नकारात्मक शक्तींना रोखून धरणारी अभेद्य दैवी ऊर्जा.

प्रतापगड हा विजय आणि न्यायाचा गड आहे. तिथे वाहणारा प्रत्येक वारा अफजलखानाच्या पराभवाची आणि शिवरायांच्या दैदिप्यमान विजयाची अमर गाथा सांगत असतो.

राजगड : सह्याद्रीचा राजा आणि २५ वर्षांची राजधानी

सह्याद्रीच्या पर्वतराजीमध्ये गडांचा राजा आणि राजांचा गड म्हणजे 'दुर्गराज राजगड'. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी आपल्या आयुष्यातील सर्वात मोठा कालखंड—सलग २५ वर्षे—याच गडावरून स्वराज्याचा कारभार चालवला. राजगड हा शिवरायांच्या राजकीय मुत्सद्देगिरीचा, कौटुंबिक सुखाचा आणि अथांग संकटांचा साक्षीदार राहिलेला महामेरू आहे.

राजगडाची अद्भुत त्रिदल रचना

राजगडाची रचना एखाद्या उमललेल्या कमळासारखी आहे. गडाला तीन प्रचंड माच्या आहेत—पद्मावती माची, संजीवनी माची, आणि सुवेळा माची. आणि या तिन्ही माच्यांच्या मध्यभागी आकाशाला भिडणारा अवाढव्य 'बालेकिल्ला' उभा आहे. बालेकिल्ल्यावर चढताना वाट इतकी सरळ आणि अरुंद आहे की शत्रू तिथे पोहोचणे निव्वळ अशक्य होते.

“राजगड हा केवळ किल्ला नाही, ती शिवरायांच्या संकल्पाची मूर्तिमंत पाषाण-प्रतिमा आहे. स्वराज्याचे मूळ या गडाच्या मातीत घट्ट रुजलेले आहे.”

— दुर्गमहर्षी प्रमोद नवलकर

ऐतिहासिक घटनांची मूक साक्ष

याच राजगडावर शिवपुत्र छत्रपती राजाराम महाराजांचा जन्म झाला, आणि याच गडावर शिवरायांच्या पत्नी महाराणी सईबाईंचे दुःखद निधन झाले. आग्र्याहून सुटल्यानंतर शिवराय याच पद्मावती माचीवर सुखरूप परत आले होते. इतिहास आणि भावनांचा असा अद्भुत संगम सह्याद्रीत इतरत्र कुठेही पाहायला मिळत नाही.

सुवेळा माचीचे 'नेढं' आणि वाऱ्याचे गूढ संगीत

राजगडाच्या पूर्वेकडे पसरलेली 'सुवेळा माची' ही स्थापत्यकलेचा एक विस्मयकारक चमत्कार आहे. या माचीवर चालत जाताना एक प्रचंड कातळ भिंत दिसते, ज्यामध्ये नैसर्गिकरीत्या आरपार पडलेले एक महाकाय छिद्र आहे. याला मराठीत 'नेढं' (किंवा वाघाचे डोळे) म्हटले जाते. हे नेढं इतके मोठे आहे की त्यातून एका वेळी हत्तीही सहज जाऊ शकेल असा भास होतो.

नेढ्यातून वाहणारा वादळी वारा

जेव्हा सहाद्रीतून सोसाट्याचा वारा या नेढ्यातून प्रचंड वेगाने आरपार वाहतो, तेव्हा तिथे एक विचित्र, गूढ शिष्टीसारखा किंवा बासरीसारखा मंजुळ पण भयानक नाद निर्माण होतो. स्थानिक धनगर लोकांच्या मते, हे सहाद्रीच्या दैवी शक्तींचे संगीत आहे.

सुवेळा माचीवरील काळोख: सुवेळा माचीच्या शेवटी 'काळवंतीणीचा बुरुज' आहे. जुन्या काळात या बुरुजावरून रात्रीच्या वेळी पहारेकरी संपूर्ण गुंजवणी खोऱ्यावर नजर ठेवत असत. अमावस्येच्या रात्री या माचीवर थांबणाऱ्या ट्रेकर्सना दुरून मशाल फिरताना दिसल्याचे अनेकदा बोलले जाते.

संजीवनी माचीची दुहेरी तटबंदी

गडाच्या पश्चिमेकडील 'संजीवनी माची' ही अडीच किलोमीटर लांब पसरलेली आहे. तिची तिहेरी तटबंदी आणि चिलखती बुरुज शत्रूच्या तोफांनाही दाद देत नसत. या तटबंदीच्या पायऱ्यांवर रात्री चालताना एका अनामिक इतिहासाची स्पंदने अंगावर रोमांच उभे करतात.

बालेकिल्ल्याची रात्र आणि सईबाईची समाधी

राजगडाचा बालेकिल्ला म्हणजे सह्याद्रीचा सर्वोच्च मुकुट. बालेकिल्ल्याच्या महादरवाजावर आजही कोरलेली कमळे आणि शरभ शिल्पे शिवकालीन वैभवाची साक्ष देतात. बालेकिल्ल्यावर रात्रीच्या वेळी थांबणे अत्यंत साहस आणि धैर्याचे काम मानले जाते, कारण चारी बाजूंनी अथांग शांतता आणि हजारो फूट खोल अंधारी दरी पसरलेली असते.

पद्मावती तळे आणि सईबाईची समाधी

पद्मावती माचीवर असलेल्या सुंदर तलावाजवळ महाराणी सईबाईची समाधी आहे. १६५९ मध्ये अफजलखानाच्या संकटाच्या वेळी सईबाईचे या गडावर निधन झाले. स्थानिक गावकऱ्यांच्या मते, या तलावाच्या काठी रात्रीच्या वेळी एक अत्यंत सात्त्विक आणि शांत वावर जाणवतो. कोणतीही भीती नसून एका मातेची माया तिथे दरवळत असल्याचा अनुभव अनेकांनी घेतला आहे.

ठिकाण	रचना व महत्त्व	रात्रीचे अनुभव व लोकश्रुती
सुवेळा माचीचे नेढ	कातळात आरपार असलेले नैसर्गिक छिद्र.	वाऱ्यातून येणारा गूढ संगीतमय नाद; अद्भुत प्रकाशाचे कवडसे.
बालेकिल्ला	राजगडाचा सर्वोच्च व अभेद्य भाग.	रात्रीच्या वेळी आकाशातील ताऱ्यांचे अप्रतिम रूप व अथांग शांतता.
पद्मावती मंदिर	ट्रेकर्सचा मुख्य मुक्काम व कुलदेवता.	सकाळी पहाटे मंदिरात जाणवणारी अनामिक दैवी प्रसन्नता.

राजगड हा भीतीचा नव्हे तर आदराचा आणि स्वाभिमानाचा गड आहे. इथे येणारा प्रत्येक माणूस स्वतःला शिवकालीन स्वराज्याचा मावळा समजून नतमस्तक होतो.

पन्हाळा : सिद्दी जोहरचा वेढा आणि थरार

कोल्हापूरच्या पश्चिमेला सह्याद्रीच्या डोंगररांगेत वसलेला 'पन्हाळा' (पर्णालपर्वत) हा महाराष्ट्रातील सर्वात मोठ्या आणि ऐतिहासिकदृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाच्या किल्ल्यांपैकी एक आहे. शिलाहार, बहामनी, आदिलशाही आणि शेवटी मराठा साम्राज्याचा साक्षीदार असलेला हा गड छत्रपती शिवरायांच्या आयुष्यातील सर्वात थरारक सुटकेचा केंद्रबिंदू ठरला.

१२ जुलै १६६० ची ती वादळी रात्र

विजापूरच्या सिद्दी जोहरने आपल्या अथांग सैन्यासह पन्हाळ्याला असा वेढा घातला होता की गडावरून मुंगीही बाहेर पडू शकत नव्हती. सलग पाच महिने हा वेढा सुरू होता. गडावरील रसद संपत आली होती. अशा वेळी आषाढ पौर्णिमेच्या त्या तुफानी, मुसळधार पावसाच्या रात्री शिवरायांनी विशाळगडाकडे झेप घेण्याचा अविश्वसनीय बेत आखला.

“तोफांचा गडगडाट, विजांचा कडकडाट आणि मुसळधार पाऊस... त्या काळोखात छत्रपती शिवराय पन्हाळ्याच्या वेढ्यातून निसटले आणि मृत्यूलाही चकवा दिला!”

— ऐतिहासिक दस्तावेज

शिवा काशिद यांचे अमर बलिदान

शिवरायांसारखेच रूप धारण करून स्वतःची पालखी शत्रूच्या गोटात नेणारे शूरवीर न्हावी शिवा काशिद यांनी हसतमुखाने बलिदान दिले, जेणेकरून मूळ छत्रपतींना पुढे जाण्यासाठी वेळ मिळावा. हा त्याग मानवी इतिहासातील बलिदानाचा सर्वोच्च आदर्श आहे.

प्रकरण ८ • भाग २

अंधारबावडीचे गूढ तळघर आणि तीन दरवाजा

पन्हाळा गडावर अनेक प्राचीन इमारती आजही चांगल्या स्थितीत उभ्या आहेत. त्यातील सर्वात गूढ आणि रहस्यमय वास्तू म्हणजे 'अंधारबावडी'. आदिलशाही काळात बांधलेली ही तीन मजली विहीर म्हणजे स्थापत्यकलेचा एक अद्भुत सापळा आहे.

अंधारबावडीचा चक्रव्यूह

शत्रूने किल्ल्याला वेढा घातल्यास गडावरील पाण्याचे साठे विषप्रयोग करून दूषित केले जाण्याची भीती असे. म्हणून अंधारबावडी अशा रीतीने बांधली गेली की बाहेरील व्यक्तीला तिथे विहीर आहे हे कळतच नसे. आतमध्ये गुप्त खोल्या, सैनिकांची लपण्याची ठिकाणे आणि थेट तळापर्यंत जाणाऱ्या चक्राकार पायऱ्या आहेत.

तळघरातील गूढ: अंधारबावडीच्या तळाशी आजही अनेक बंद दरवाजे आणि भुयारे आहेत. असे म्हटले जाते की यातील एक भुयार थेट कोल्हापूरच्या राजवाड्यापर्यंत जात असे. या अंधार्या पायऱ्यांवरून रात्री चालताना आजही पाण्याचा थेंब-थेंब पडणारा आवाज भयानक प्रतिध्वनी निर्माण करतो.

तीन दरवाजाची अभेद्य कवाडे

गडाचा 'तीन दरवाजा' हा वास्तुकलेचा उत्कृष्ट नमुना आहे. या दरवाज्यावरील नक्षीकाम आणि गुप्त खिडक्या शत्रूवर गरम तेल किंवा बाण मारण्यासाठी वापरल्या जात. मुघल सैनिकांशी झालेल्या अनेक संघर्षांचे रक्त या दरवाज्याने पाहिले आहे.

पन्हाळ्याचे धुक्यातील रहस्य आणि लोककथा

पन्हाळ्याचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे येथील 'दाट धुके'. पावसाळ्यात आणि हिवाळ्यात पन्हाळा इतका दाट धुक्यात बुडून जातो की अवघ्या पाच फुटांवरची व्यक्तीही दिसत नाही. या धुक्यातून वाहणाऱ्या थंड वाऱ्यात अनेक जुन्या दंतकथा आजही जिवंत होतात.

सज्जा कोठी आणि संभाजी महाराजांचे वास्तव्य

गडावरील 'सज्जा कोठी' ही वास्तू अतिशय प्रसिद्ध आहे. याच कोठीत छत्रपती संभाजी महाराजांना शिवरायांनी काही काळ राजकीय कारणास्तव ठेवले होते. सज्जा कोठीवरून खाली दरीकडे पाहताना एक अथांग शांतता जाणवते. स्थानिक लोकांच्या मते, मध्यरात्रीच्या वेळी कोठीच्या खिडकीतून दूरवर कोणीतरी खोल विचारात उभे असल्याचा भास होतो.

वास्तू	ऐतिहासिक महत्त्व	प्रचलित समजुती व अनुभव
अंधारबावडी	गुप्त पाण्याचे स्रोत व सैनिकांचा तळ.	तळघरातून रात्रीच्या वेळी येणारे पाण्याचे विचित्र प्रतिध्वनी.
सज्जा कोठी	संभाजी महाराजांचे वास्तव्य व बैठकीची जागा.	धुक्यामध्ये ऐतिहासिक पात्रांच्या उपस्थितीचा गूढ भास.
राजदिंडी वाट	शिवरायांच्या निसटण्याचा गुप्त मार्ग.	वादळी रात्री घोड्यांच्या टापांचा आणि पावसातील पावलांचा आवाज.

पन्हाळा हा निसर्गसौंदर्य आणि शौर्याचा अप्रतिम मिलाफ आहे. इथल्या प्रत्येक बुरुजावर शिवरायांच्या आणि बाजीप्रभू देशपांड्यांच्या त्यागाचा सुवर्ण इतिहास कोरलेला आहे.

प्रकरण ९ • भाग १

हरिहर दुर्ग : सह्याद्रीच्या उभ्या छातीवरील पायऱ्या

नाशिक जिल्ह्यातील त्र्यंबकेश्वर डोंगररांगेत उभा असलेला 'हरिहर किल्ला' (हर्षगड) हा जगभरातील साहसी गिर्यारोहकांसाठी एक सर्वात मोठे आव्हान मानला जातो. समुद्रसपाटीपासून सुमारे ३,६७६ फूट उंचीवर असलेला हा गड त्याच्या ८० अंशांच्या थेट सरळ उभ्या कातळ-पायऱ्यांसाठी प्रसिद्ध आहे.

अभियांत्रिकीचा अविश्वसनीय चमत्कार

ज्या काळात आधुनिक क्रेन, हेलिकॉप्टर किंवा लेझर कटिंग तंत्रज्ञान नव्हते, त्या काळात प्राचीन कारागिरांनी थेट उभ्या तुटलेल्या काळ्या पाषाणात या पायऱ्या कशा कोरल्या असतील, हा विचार करूनच बुद्धी थक्क होते. या पायऱ्यांवर चढताना गिर्यारोहकाला हाताची बोटे अडकवण्यासाठी खडकात दोन्ही बाजूंना खोबणी (खाचा) केलेल्या आहेत.

“हरिहरवर चढणे म्हणजे मृत्यूच्या जबड्यात हात घालून स्वर्गाचे दार उघडण्यासारखे आहे. एका चुकीच्या पावलाला इथे क्षमा नसते.”

— ट्रेकिंग डायरी

स्थानिक आदिवासींची श्रद्धा

गडाच्या पायथ्याशी असलेल्या 'हर्षेवाडी' आणि 'निरगुडपाडा' गावातील स्थानिक महादेव कोळी आदिवासी जमातीची अशी दृढ श्रद्धा आहे की हा किल्ला माणसांनी बांधलेला नसून, त्रेतायुगात ऋषीमुनी आणि यक्षांनी आपल्या तपोबलाने एका रात्रीत खडकात कोरून काढला होता.

प्रकरण ९ • भाग २

गुहेतील अज्ञात तपस्वी आणि रात्रीचा शंखनाद

हरिहर किल्ल्याच्या माथ्यावर पोहोचल्यावर एक छोटे हनुमान मंदिर, शिवमंदिर आणि पाण्याचे नैसर्गिक टाके आढळतात. या टाक्याच्या थोडे पुढे खडकात कोरलेली एक प्राचीन गुहा आहे. या गुहेत आजही एक जुनी समाधी आहे, ज्याबद्दल अनेक रहस्यमय कथा सांगितल्या जातात.

शंखाचा गूढ नाद

स्थानिक गुराखी आणि जुन्या लोकांच्या मते, पावसाळ्यात जेव्हा संपूर्ण गड दाट काळ्या ढगांमध्ये गडप होतो, तेव्हा मध्यरात्रीच्या सुमारास शिखरावरून स्पष्ट शंखाचा आणि पूजेच्या घंटेचा नाद ऐकू येतो. परंतु त्या वेळी गडावर कोणताही पुजारी किंवा माणूस उपस्थित नसतो.

अदृश्य सिद्ध पुरुष: स्थानिक लोकांची अशी समजूत आहे की त्र्यंबकेश्वरच्या या पवित्र भूमीत अनेक सिद्ध योगी आणि नाथपंथी संतांनी गुप्तपणे तपश्चर्या केली आहे. त्यांचे सूक्ष्म आत्मे आजही हरिहरच्या गुहांमध्ये साधना करतात आणि गडाचे रक्षण करतात.

रात्री न थांबण्याची सक्त ताकीद

स्थानिक ग्रामस्थ कधीही कोणालाही हरिहर गडावर रात्री मुक्काम करू देत नाहीत. यामागे केवळ सरळ तुटलेल्या कड्यांचा धोका नसून, रात्रीच्या वेळी गडावर काही अज्ञात स्पंदने सक्रिय होतात अशी त्यांची श्रद्धा आहे. ज्यांनी तिथे रात्री थांबण्याचा हट्ट केला, त्यांना रात्रभर कोणीतरी दरवाजा ठोठावल्याचा किंवा डोक्यावरून सावली गेल्याचा अनुभव आल्याचे सांगितले जाते.

प्रकरण ९ • भाग ३

निसरड्या पायऱ्यांचा सापळा आणि सावधगिरी

हरिहर किल्ल्यावरील ८० अंशांच्या पायऱ्या चढताना जेवढ्या रोमांचक वाटतात, उतरताना त्याहून दहा पटीने भयानक वाटतात. खाली पाहिल्यास थेट हजारो फूट खोल दरी दिसते आणि मानवी तोल जाण्याची दाट शक्यता असते. विशेषतः पावसाळ्यात या कातळावर शेवाळ साचल्यामुळे पायऱ्या अत्यंत निसरड्या बनतात.

स्थान / वैशिष्ट्य	भौगोलिक वास्तव	स्थानिक आख्यायिका व समज
८०° उभ्या पायऱ्या	कातळात कोरलेल्या २०० हून अधिक पायऱ्या.	दैवी शक्तींनी एका रात्रीत तयार केलेली स्वर्गाची शिडी.
माथ्यावरील गुहा	प्राचीन ध्यानधारणा केंद्र व पाण्याची टाकी.	अज्ञात सिद्ध योग्यांचे वास्तव्य; रात्री घंटेचा नाद ऐकू येणे.
हर्षवाडी परिसर	गडाच्या पायथ्याचे निसर्गरम्य आदिवासी गाव.	गडावरील देवतेच्या कोपाची भीती; सूर्यास्तानंतर चढण्यास बंदी.

ट्रेकर्ससाठी महत्वाचा संदेश

हरिहर हा थराराचा सर्वोच्च बिंदू असला तरी तिथे जाणाऱ्या प्रत्येक गिर्यारोहकाने विज्ञानाचे आणि निसर्गाचे भान ठेवले पाहिजे. स्टंटबाजी, सेल्फी काढण्याचा अतिरेक किंवा अल्कोहोलचे सेवन येथे थेट मृत्यूला आमंत्रण ठरते. गडाच्या गूढतेचा आदर बाळगूनच ही दुर्गभ्रमंती केली पाहिजे.

प्रबळगड आणि कलावंतीण : माचीवरील गूढ साम्राज्य

नवी मुंबई आणि पनवेलच्या अगदी जवळ माथेरानच्या डोंगररांगेला लागून उभे असलेले दोन महाकाय सुळके म्हणजे 'प्रबळगड' (मुरंजन) आणि 'कलावंतीण दुर्ग'. प्रबळगड हा एक विस्तीर्ण पठार असलेला महादुर्ग आहे, तर कलावंतीण हा एखाद्या सुईसारखा आकाशात झेपावणारा अत्यंत अरुंद कातळ-सुळका आहे.

कलावंतीण राणीची अमर लोककथा

कलावंतीण दुर्गाबद्दल अनेक ऐतिहासिक व दंतकथा प्रचलित आहेत. असे म्हटले जाते की हा दुर्ग एका सुंदर नर्तकी किंवा राणी 'कलावंतीण' हिच्या स्मरणार्थ बांधला गेला होता. या सुळक्यावर खडकात अत्यंत अरुंद पायऱ्या कोरल्या आहेत, ज्यांच्या बाजूला कोणताही आधार किंवा संरक्षक कठडा नाही. पायऱ्या चढताना जराही तोल गेला तर माणूस थेट पाताळात नाहीसा होतो.

“कलावंतीणचा सुळका म्हणजे सह्याद्रीचा क्रूर अहंकार. इथे पाऊल ठेवणाऱ्याला आपल्या प्रत्येक श्वासाची किंमत चुकवावी लागते.”

— सह्याद्री गिर्यारोहक

प्रबळ माचीवरील ठाकूर आदिवासी समाज

या दोन्ही गडांच्या पोटात वसलेली 'प्रबळ माची' ही एक शांत आणि निसर्गरम्य आदिवासी वस्ती आहे. शतकानुशतके या माचीवर राहणाऱ्या ठाकूर समाजाचे जीवन या डोंगरांशी एकरूप झालेले आहे. त्यांच्या तोंडून या सुळक्यांबद्दल ऐकायला मिळणाऱ्या गोष्टी अंगावर शहारे आणतात.

प्रकरण १० • भाग २

सूर्यास्तानंतरचा अभिशाप आणि रात्रीचा वारा

प्रबळ माचीवरील स्थानिक आदिवासींमध्ये एक जुनी आणि अत्यंत कठोर अलिखित नियम आहे: 'सूर्यास्तानंतर कोणत्याही मानवाने कलावंतीण दुर्गावर पाय ठेवू नये.' ही केवळ साधी भीती नसून पिढ्यान्पिढ्या घडलेल्या काही अनाकलनीय घटनांवरून आलेली समजूत आहे.

माचीवरील गूढ शांतता

संध्याकाळी ६ नंतर संपूर्ण माचीवर एक विचित्र शांतता पसरते. कलावंतीणच्या सुळक्याभोवती अचानक ढगांचे वलय जमा होते आणि वाऱ्याचा वेग इतका प्रचंड वाढतो की मोठमोठे दगडही थरथरतात. स्थानिक लोकांच्या मते, रात्रीच्या वेळी या सुळक्यावर भटकणाऱ्या काही 'अदृश्य आत्म्यांची' नजर असते.

रहस्यमय अपघात: कलावंतीण दुर्गावर आजवर अनेक ट्रेकर्सचा तोल जाऊन मृत्यू झाला आहे. स्थानिक लोकांचे म्हणणे आहे की यातील काही अपघात केवळ घसरण्यामुळे झाले नसून, कड्यावर उभ्या असणाऱ्या व्यक्तीला अचानक डोळ्यांसमोर अंधारी येणे किंवा कोणीतरी खाली ओढत असल्याचा भास झाल्याचे वाचलेल्या काही जणांनी सांगितले होते.

प्रबळगडावरील घनदाट जंगल

प्रबळगडाचा माथा हा एका घनदाट जंगलाने व्यापलेला आहे. तिथे प्राचीन विहिरी आणि वाड्यांचे अवशेष आहेत. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी जेव्हा हा किल्ला जिंकला, तेव्हा मुघल सरदार केसरसिंग याने स्वतःच्या स्त्रियांना जोहार करण्यास भाग पाडले होते. त्या जोहाराची दुःखद छाया आजही त्या पठारावर जाणवते असे मानले जाते.

प्रकरण १० • भाग ३

धुक्यातील सावल्या आणि ट्रेकर्सना इशारा

आजच्या सोशल मीडिया आणि रील्सच्या युगात कलावंतीण दुर्ग हा ट्रेकर्समध्ये प्रचंड लोकप्रिय झाला आहे. दर वीकेंडला हजारो तरुण इथे फोटो काढण्यासाठी गर्दी करतात. परंतु या गडाचे गांभीर्य आणि धोका आजही तितकाच भीषण आहे.

दुर्ग	भौगोलिक स्वरूप	धोके आणि स्थानिक समजूती
कलावंतीण दुर्ग	तीक्ष्ण उभा सुळका; कठडे नसलेल्या पायऱ्या.	रात्रीच्या वेळी तीव्र वादळ; अनामिक ओढ वाटणे; मुक्कामास सक्त मनाई.
प्रबळगड पठार	विस्तीर्ण जंगल; ऐतिहासिक बुरुज व विहिरी.	केसरसिंगाच्या जोहाराचे अवशेष; जंगलात रस्ता चुकण्याची दाट शक्यता.
प्रबळ माची	पायथ्याची आदिवासी वस्ती.	स्थानिक देव-देवतांचे पावित्र्य; निसर्गाचा आदर राखण्याचा नियम.

सुरक्षेचा अंतिम नियम

सह्याद्रीतील सुळके हे धाडसाची परीक्षा पाहतात, पण अतिउत्साहाला ते कधीही माफ करत नाहीत. कलावंतीण किंवा प्रबळगडावर जाताना स्थानिक मार्गदर्शकांची मदत घेणे, योग्य बूट वापरणे आणि रात्रीचा मुक्काम टाळणे हेच सुज्ञ ट्रेकरचे लक्षण आहे. निसर्गाचे गूढ जितके सुंदर आहे, तितकेच ते कठोरही असू शकते.

प्रकरण ११ • भाग १

सिंधुदुर्ग : शिवछत्रपतींचा अमर सागरदुर्ग

महाराष्ट्राच्या दक्षिण कोकणात मालवणच्या समुद्रात उसळणाऱ्या लाटांच्या साक्षीने उभा असलेला 'सिंधुदुर्ग' हा छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या दूरदृष्टीचे आणि सागरी वर्चस्वाचे सर्वोच्च प्रतीक आहे. १६६४ मध्ये शिवरायांनी कुरटे नावाच्या खडकाळ बेटावर या जलदुर्गाची पायाभरणी स्वतः केली.

सिंधुदुर्गाची अभेद्य रचना

सिंधुदुर्ग बांधण्यासाठी महाराजांनी ५०० हून अधिक पाथरवट, लोहार आणि कारागीर कामाला लावले होते. समुद्राच्या लाटांचे तडाखे सहन करण्यासाठी तटबंदीच्या पायात शेकडो मण वितळवलेले शिसे ओतण्यात आले होते. या किल्ल्याची तटबंदी तब्बल तीन किलोमीटर लांब असून, त्यात ४२ अवाढव्य बुरुज समुद्रात ताठ मानेने उभे आहेत.

“ज्याचे आरमार, त्याचा समुद्र! शिवरायांनी सिंधुदुर्ग बांधून परकीय सत्तांच्या छातीवर मराठ्यांचे भगवे आरमार ठोकले.”

— रामचंद्रपंत अमात्य (आज्ञापत्र)

शिवछत्रपतींचे एकमेव अधिकृत मंदिर

सिंधुदुर्ग किल्ल्यावर छत्रपती राजाराम महाराजांनी १६९५ मध्ये बांधलेले 'श्री शिवराजेश्वर मंदिर' आहे. हे जगातील एकमेव असे मंदिर आहे जिथे छत्रपती शिवाजी महाराजांची मूर्ती एका कोव्याच्या किंवा नाविक अवतारात (बोटीत बसलेली) पुजली जाते. संपूर्ण महाराष्ट्रात हे मंदिर अत्यंत पवित्र मानले जाते.

प्रकरण ११ • भाग २

शिवरायांच्या हाताचे व पायाचे ठसे आणि गुप्त विहिरी

सिंधुदुर्ग किल्ल्याच्या तटबंदीवर एका विशिष्ट बुरुजावर एका चुन्याच्या गिलाव्यात **छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या डाव्या हाताचा आणि उजव्या पायाचा प्रत्यक्ष ठसा** आजही सुरक्षित जतन केलेला आहे. जेव्हा हे काम सुरू होते, तेव्हा महाराजांनी स्वतः ओल्या चुन्यावर हात व पाय उमटवला होता. हे पाषाणातील ठसे पाहून प्रत्येक शिवप्रेमीचे डोळे पाणावतात.

| खारट सागरातील तीन गोड्या विहिरी

मुरुड-शंजिःप्रमाणेच सिंधुदुर्गाच्या पोटातही समुद्राच्या खऱ्या पाण्याचा कसलाही परिणाम न झालेल्या तीन अत्यंत गोड्या पाण्याच्या विहिरी आहेत— त्यांची नावे आहेत: **दूधबाव, साखरबाव आणि दहीबाव**. उन्हाळ्यातही या विहिरींचे पाणी कधी आटत नाही. हे जलस्त्रोत शिवकालीन पाणी-नियोजनाचा एक थक्क करणारा चमत्कार आहेत.

सागराखालील भुयाराची आख्यायिका: अशी लोकश्रुती आहे की सिंधुदुर्गातून थेट मुख्य भूमीवरील पद्मगड किल्ल्यापर्यंत समुद्राच्या तळाखालून जाणारा एक गुप्त मार्ग होता. शत्रूने वेढा घातल्यास संकटसमयी निसटण्यासाठी याचा उपयोग होत असे.

या गुप्त वाटांचे तोंड आज काळाच्या ओघात बुजले असले तरी स्थानिकांच्या तोंडी या भुयारांबद्दलच्या रोमांचक कथा आजही ताज्या आहेत.

प्रकरण ११ • भाग ३

लाटांमधील गूढ आणि दर्यावर्दीची श्रद्धा

सिंधुदुर्ग किल्ल्याभोवती जेव्हा रात्री समुद्राला उधाण येते, तेव्हा महाकाय लाटा तटबंदीवर २५-३० फूट उंच उसळतात. या लाटांचा आवाज एखाद्या युद्धातील तोफांच्या माऱ्यासारखा गडगडतो. मालवणच्या स्थानिक मच्छीमार आणि दर्यावर्दी समाजात या किल्ल्याबद्दल अत्यंत गाढ श्रद्धा आहे.

| दर्यावर्दीच्या दंतकथा

स्थानिक खारवी समाजातील जुने लोक सांगतात की वादळाच्या रात्री जेव्हा समुद्रात होड्या अडकतात, तेव्हा सिंधुदुर्गाच्या बुरुजावरून एक दैवी प्रकाशकिरण मार्ग दाखवतो. ही शिवछत्रपतींचीच कृपा असल्याचे ते मानतात.

ठिकाण / अवशेष	ऐतिहासिक महत्त्व	सांस्कृतिक श्रद्धा व अनुभव
शिवरायांचे ठसे	महाराजांच्या प्रत्यक्ष हाताचा व पायाचा ठसा.	मराठ्यांच्या अस्मितेचे पवित्र तीर्थक्षेत्र; अद्भूत ऊर्जा केंद्र.
दूधबाव व साखरबाव	गोड्या पाण्याचे नैसर्गिक साठे.	सागराच्या पोटातील दैवी झरा; कधीही न आटणारे अमृतजल.
शिवराजेश्वर मंदिर	शिवछत्रपतींचे जगातील एकमेव मंदिर.	कोकणातील दर्यावर्दींचे संरक्षक कुलदैवत; सात्त्विक शांतता.

सिंधुदुर्ग हा भयाचा नव्हे, तर समुद्रावर विजय मिळवणाऱ्या एका अलौकिक युगप्रवर्तक राजाच्या सामर्थ्याचा अमर पुरावा आहे.

प्रकरण १२ • भाग १

शिवनेरी : जिथे युगपुरुषाचा जन्म झाला

पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यात उभा असलेला 'शिवनेरी किल्ला' हा प्रत्येक भारतीयासाठी आणि विशेषतः मराठी मनासाठी एक परमपवित्र देवभूमी आहे. १९ फेब्रुवारी १६३० रोजी याच गडावरील राजवाड्यात राष्ट्रमाता जिजाऊंच्या पोटी हिंदवी स्वराज्याचे संस्थापक छत्रपती शिवाजी महाराजांचा जन्म झाला.

जिजाऊंची अखंड साधना आणि शिवाई देवी

त्या काळात संपूर्ण महाराष्ट्र मुघल, आदिलशाही आणि निजामशाहीच्या जुलमी राजवटीत होरपळत होता. अशा घनघोर संकटाच्या काळात जिजाऊ माता शिवनेरीवर आल्या. गडावरील कड्यावर कोरलेल्या प्राचीन 'शिवाई देवी'च्या चरणी त्यांनी अखंड प्रार्थना केली: 'हे माते, या रयतेचे दुःख दूर करणारा, अन्यायाचा नाश करणारा एक तेजस्वी पुत्र माझ्या पोटी जन्माला येऊ दे!' आणि देवीच्या आशीर्वादाने जन्मलेल्या त्या बालकाचे नाव 'शिवाजी' ठेवले गेले.

“सह्याद्रीच्या या पुण्यभूमीत शिवनेरीची माती कपाळाला लावताच अंगात एक दिव्य चैतन्य संचारते. हा गड म्हणजे महाराष्ट्राच्या भाग्योदयाची मंगल पहाट आहे.”

— राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

शिवनेरीचा परिसर केवळ ऐतिहासिकच नाही, तर आध्यात्मिकदृष्ट्या अत्यंत शांत, मंगल आणि ऊर्जादायी मानला जातो.

प्रकरण १२ • भाग २

सात अभेद्य दरवाजे आणि कमान टाक्यांचे रहस्य

शिवनेरी किल्ला हा संरक्षणाच्या दृष्टीने इतका भक्कम होता की त्यावर चढणाऱ्या शत्रूचा खात्मा करण्यासाठी गडावर एकामागोमाग एक असे सात भव्य दरवाजे बांधले गेले आहेत—महादरवाजा, पीर दरवाजा, फाटक दरवाजा, कुलंग दरवाजा, परवांगी दरवाजा, हत्ती दरवाजा आणि शिपाई दरवाजा.

| कमान टाके आणि गंगा-जमुना पाण्याचे साठे

शिवनेरीवर कातळात कोरलेली प्राचीन पाण्याचे टाके आहेत. त्यातील 'गंगा-जमुना' टाके हे बौद्धकालीन मानले जाते. कडक दुष्काळातही या टाक्यांचे पाणी कधी संपत नाही. खडकाच्या पोटातील नैसर्गिक थंडगार पाण्यामुळे गडावर राहणाऱ्या शेकडो सैनिकांची वर्षानुवर्षे तहान भागत असे.

बादशाही तळे आणि गुप्त वाटा: गडावर बादशाही तळे आणि हमामखान्याचे अवशेष आहेत. स्थानिक लोकांच्या मते, शिवनेरीच्या बालेकिल्ल्यावरून जुन्नर शहराच्या दिशेने जाणाऱ्या अनेक गुप्त भुयारी वाटा होत्या, ज्यांचा वापर आणीबाणीच्या काळात केला जात असे.

| कडा आणि शिवाई देवीचे स्थान

शिवाई देवीचे मंदिर हे गडाच्या पश्चिमेकडील खोल दरीच्या कडेला एका गुहेत स्थित आहे. या मंदिराभोवतीचा शांत आणि नितांत रम्य परिसर मनातील सर्व भीती आणि अस्वस्थता क्षणात दूर करतो.

प्रकरण १२ • भाग ३

पवित्र स्पंदने आणि गडाची दिव्य शांतता

महाराष्ट्रातील इतर काही किल्ल्यांवर जशा युद्धाच्या रक्तरंजित कथा किंवा भुताटकीच्या दंतकथा ऐकायला मिळतात, त्याउलट शिवनेरी किल्ल्याचे वातावरण पूर्णपणे वेगळे आहे. इथे भीतीची कोणतीही छाया नसून, एका अत्यंत पवित्र आणि सात्त्विक ऊर्जेचा सतत प्रत्यय येतो.

रात्रीची दिव्य शांतता

शिवनेरीवर रात्रीच्या वेळी थांबण्यास शासकीय बंदी असली, तरी प्राचीन काळातील अभ्यासक आणि साधूंच्या मते, शिवजन्मस्थानाच्या महालाभोवती रात्रीच्या वेळी एक अलौकिक शांतता आणि मंद सुगंधी हवेची झुळूक जाणवते. हे युगपुरुषाच्या जन्मस्थानाचे दैवी पावित्र्य मानले जाते.

स्थान	ऐतिहासिक संदर्भ	आध्यात्मिक व सांस्कृतिक महत्त्व
शिवजन्मस्थान महाल	१९ फेब्रुवारी १६३०: छत्रपती शिवरायांचा जन्म.	महाराष्ट्राचे सर्वोच्च तीर्थस्थान; नवऊर्जेची प्रेरणा.
शिवाई मंदिर	जिजाऊंची कुलउपासना व आराधनेचे स्थान.	मातृशक्तीचे प्रतीक; मनाला नितांत शांती देणारे वातावरण.
गंगा-जमुना टाके	कातळात कोरलेले बारमाही पाण्याचे टाके.	प्राचीन जलस्थापत्य; अमृतासारखे थंड व शुद्ध पाणी.

शिवनेरी हा महाराष्ट्राच्या अस्मितेचा उगम आहे. या गडाची माती कपाळावर लावून प्रत्येक तरुण स्वतःच्या जीवनात शौर्य आणि नीतीचे व्रत घेतो.

प्रकरण १३ • भाग १

लोहगड-विसापूर : पवन मावळचे जुळे पहारेकरी

लोणावळा आणि खंडाळ्याच्या जवळ पवन मावळ खोऱ्यात समोरासमोर उभे असलेले दोन दुर्ग म्हणजे 'लोहगड' आणि 'विसापूर'. भाजे आणि कार्ले या सुप्रसिद्ध प्राचीन बौद्ध लेण्यांच्या साक्षीने उभे असलेले हे दोन किल्ले सह्याद्रीच्या इतिहासातील अत्यंत मोक्याचे लष्करी ठाणे होते.

लोहगडाची 'विंचू काटा माची'

लोहगडाचे सर्वात मोठे आकर्षण म्हणजे गडाच्या पश्चिमेला तब्बल दीड किलोमीटर लांब पसरलेली 'विंचू काटा माची'. या माचीचा आकार विंचवाच्या नांगीसारखा तीक्ष्ण आणि अरुंद आहे. दोन्ही बाजूंना खोल दऱ्या आणि सोसाट्याचा वारा यामुळे या माचीवर चालताना माणसाचा थरकाप होतो. छत्रपती शिवरायांनी सुरतेहून आणलेला अमाप खजिना काही काळ याच लोहगडावर सुरक्षित ठेवला होता.

“विंचू काटा माचीवरून खाली पाहताना सह्याद्रीचे रौद्र रूप नजरेस पडते. हा केवळ पाषाण नसून शत्रूला धडकी भरवणारा निसर्गाचा पहारेकरी आहे.”

— दुर्गभ्रमंती नोंदी

लोहगड हा नाना फडणवीसांच्या काळातही मराठ्यांचे प्रमुख प्रशासकीय केंद्र आणि तिजोरीचे संरक्षण केंद्र राहिला होता.

प्रकरण १३ • भाग २

विसापूरची विस्तीर्ण तटबंदी आणि कोसळणारे धबधबे

लोहगडापेक्षा आकाराने मोठा आणि अधिक उंच असलेला किल्ला म्हणजे 'विसापूर'. पावसाळ्यात विसापूर किल्ल्यावर चढणे हा एक अविस्मरणीय अनुभव असतो, कारण गडाच्या दगडी पायऱ्यांवरून थेट पाण्याचे महाकाय धबधबे कोसळत असतात. पायऱ्यांवरून वाहणाऱ्या पाण्यातून वाट काढत वर जावे लागते.

विसापूरवरील ऐतिहासिक तोफा आणि वाडे

विसापूरच्या विस्तीर्ण पठारावर पेशवेकालीन जुन्या वाड्यांचे भग्नावशेष, महाकाय तोफा आणि अनेक पाण्याचे तलाव पसरलेले आहेत. १८१८ मध्ये पेशवाईच्या अखेरच्या काळात इंग्रजांनी याच विसापूरवर तोफा चढवून समोरील लोहगडावर मारा केला होता आणि दोन्ही किल्ले जिंकले होते.

पावसाळ्यातील रहस्य: विसापूरवर जेव्हा मुसळधार पाऊस आणि दाट धुके पसरते, तेव्हा जुन्या वाड्यांच्या अवशेषांमधून लांबून घोड्यांच्या टापांचा आणि सैनिकांच्या ओरडण्याचा आवाज वाऱ्याच्या वेगात मिसळून ऐकू आल्याचे अनेक ट्रेकर्स सांगतात.

भाजे लेण्यांचे प्राचीन गूढ

या दोन्ही किल्ल्यांच्या पायथ्याशी इसवी सन पूर्व दुसऱ्या शतकातील भाजे लेणी आहेत. या लेण्यांमधील प्राचीन चैत्यगृह आणि स्तूप आजही एका अनाकलनीय शांततेने भारलेले आहेत.

प्रकरण १३ • भाग ३

विंचू काट्यावरील काळोख आणि रात्रीचा थरार

लोहगडाच्या विंचू काटा माचीवर रात्रीच्या वेळी थांबणे अत्यंत धोकादायक मानले जाते. कारण दोन्ही बाजूंच्या दरीतून इतका प्रचंड वारा वर फेकल्यासारखा येतो की माणसाचे पाय जमिनीवर स्थिर राहणे कठीण होते.

ट्रेकर्सच्या डायरीतील अनुभव

काही वर्षांपूर्वी पुण्यातील गिर्यारोहक गटाने विंचू काट्यावर रात्री तंबू ठोकण्याचा प्रयत्न केला होता. त्यांच्या नोंदीनुसार, मध्यरात्री सुमारे २ वाजता तंबूच्या बाहेर कोणीतरी अवजड पावले टाकत फिरत असल्याचा आवाज आला. जेव्हा त्यांनी चेन उघडून पाहिले, तेव्हा बाहेर तुफानी वाऱ्याव्यतिरिक्त काहीही नव्हते. परंतु तंबूच्या बाजूला सुक्या गवतावर कोणीतरी बसल्यासारखा मोठा दाब पडलेला स्पष्ट दिसत होता.

ठिकाण	वैशिष्ट्य	धोके आणि अनुभव
विंचू काटा माची	१.५ किमी लांब विंचवाच्या नांगीसारखा कडा.	अत्यंत तीव्र वादळी वारा; रात्री चालणे जीवघेणे.
लक्ष्मी कोठी (लोहगड)	गडावरील प्राचीन गुहा व राहण्याचे ठिकाण.	रात्री मुक्कामासाठी सुरक्षित, परंतु विचित्र प्रतिध्वनींचा अनुभव.
विसापूर पायऱ्या	पावसाळ्यात धबधब्यात रूपांतरित होणारा मार्ग.	निसरडे खडक; पाण्याचा प्रचंड प्रवाह आणि धुक्याचा वेढा.

लोहगड-विसापूर हे सह्याद्रीचे वैभव आहेत. त्यांच्या ऐतिहासिक तटबंदीतून चालताना मराठेशाहीचा सुवर्णकाळ पुन्हा जिवंत होतो.

प्रकरण १४ • भाग १

दौलताबाद (देवगिरी) : चक्रव्यूहाचा महादुर्ग

छत्रपती संभाजीनगर (औरंगाबाद) जवळ उभा असलेला 'दौलताबाद किल्ला' (प्राचीन देवगिरी) हा भारताच्या लष्करी वास्तुकलेतील सर्वात अद्भुत, गुंतागुंतीचा आणि अजिंक्य मानला गेलेला किल्ला आहे. यादव राजा भिल्लम (पाचवे) यांनी १२ व्या शतकात या गडाची पायाभरणी केली होती.

वेड्या तुघलकाची राजधानी

१३२७ मध्ये दिल्लीचा सुलतान मुहम्मद बिन तुघलक याने या किल्ल्याच्या अभेद्यतेला भुलून आपली संपूर्ण राजधानी दिल्लीहून देवगिरीला हलवली आणि याचे नाव 'दौलताबाद' (संपत्तीचे शहर) ठेवले. हजारो लोकांना पायी चालवत दिल्लीहून महाराष्ट्रात आणले गेले, ज्यात वाटेतच हजारो निष्पाप लोक मरण पावले. पुढे काही वर्षांतच पुन्हा राजधानी दिल्लीला नेण्याचा तुघलकी निर्णय झाला.

“देवगिरी म्हणजे पाषाणात कोरलेला एक असा महाभयंकर मृत्यूचा चक्रव्यूह आहे, जिथे शत्रू स्वतःच्या पायाने आत येतो पण जिवंत बाहेर पडू शकत नाही.”

— पर्शियन इतिहासकार इब्न बतूता

अभियांत्रिकीचे अद्भुत संरक्षण

या किल्ल्याचा बालेकिल्ला एका सरळ तासलेल्या काळ्या पाषाणावर उभा आहे. डोंगराच्या चारी बाजूंना ५० फूट खोल आणि रुंद खंदक खणलेला आहे, ज्यामध्ये प्राचीन काळात विषारी साप आणि मगरी सोडल्या जात असत.

प्रकरण १४ • भाग २

'अंधारी वाट' : मृत्यूचा भुयारी सापळा

दौलताबाद किल्ल्याची सर्वात भयानक आणि विस्मयकारक रचना म्हणजे बालेकिल्ल्याकडे जाणारी 'अंधारी वाट' (चक्रव्यूह भुयार व भूलभुल्य्या). हा खडकाच्या पोटात कोरलेला संपूर्ण काळाकुट्ट बोगदा आहे, जिथे दिवसाढवळ्याही सूर्यप्रकाशाचा एक किरणही पोहोचू शकत नाही.

| शत्रूला संभ्रमात पाडणारे सापळे

या भुयारात शिरलेल्या शत्रू सैन्याला दिशाभूल करण्यासाठी शेकडो दिशाभूल करणारे खोटे रस्ते बनवले होते. एका चुकीच्या वळणावर पाय ठेवताच सैनिक थेट खाली खंदकातील मगरींच्या जबड्यात कोसळत असे. भुयाराच्या वरच्या भागात मोठी छिद्रे होती, ज्यातून किल्ल्याचे रक्षक शत्रूवर उकळते तेल किंवा जळत्या कोळशांचा वर्षाव करत असत.

धुराचा सापळा: भुयाराच्या एका टोकाला धूर करण्याची जागा होती. शत्रू आत आला की दोन्ही बाजू बंद करून आत विषारी धूर सोडला जाई, ज्यामुळे संपूर्ण शत्रू तुकडी गुदमरून तडफडून मरत असे.

| चांद मिनार आणि मेंढा तोफ

गडाच्या आवारात ११० फूट उंच सुंदर गुलाबी रंगाचा 'चांद मिनार' उभा आहे. तसेच गडाच्या शिखरावर 'मेंढा तोफ' नावाची महाकाय तोफ आहे, जिच्यावर मेंढ्याचे मुख कोरलेले आहे.

प्रकरण १४ • भाग ३

भुयारातील गूढ आवाज आणि रात्रीची शांतता

दौलताबाद किल्ल्याच्या अंधारी वाटेतून आज जेव्हा पर्यटक हातात विजेरी (बॅटरी) घेऊन चालतात, तेव्हाही अनेकांच्या अंगावर भीतीचा काटा येतो. भुयारातील गारवा आणि शांततेत स्वतःच्याच पावलांचे आवाज भयानक प्रतिध्वनी निर्माण करतात.

स्थानिक गाईड्सचे थरारक अनुभव

गडावरील जुने गाईड सांगतात की पर्यटकांची गर्दी ओसरल्यानंतर संध्याकाळी अंधारी वाटेतून कुजबुजण्याचे आणि विव्ळण्याचे अस्पष्ट आवाज ऐकू येतात. शतकानुशतके या चक्रव्यूहात अडकून ज्या हजारो सैनिकांनी अत्यंत वेदनादायी मृत्यू पत्करला, त्यांच्या आत्म्यांची अस्वस्थता आजही तिथे रेंगाळत असल्याची लोकांची समजूत आहे.

रचना	सामरिक महत्त्व	गूढ कथा व अनुभव
अंधारी वाट (चक्रव्यूह)	शत्रूला संपवणारा भुयारी सापळा.	अंधारात अचानक दिशाभूल होणे; हवेत अचानक तीव्र गारवा जाणवणे.
पाण्याचा खंदक	मगरी व सापांनी भरलेला ५० फूट खंदक.	रात्रीच्या वेळी खंदकाच्या पाण्यातून विचित्र हालचाली दिसणे.
चांद मिनार परिसर	सुल्तानकालीन विजयस्तंभ.	संध्याकाळनंतर मिनाराभोवती पसरणारी गूढ, अथांग शांतता.

दौलताबाद हा मानवी बुद्धीच्या आणि युद्धाच्या क्रूरतेचा कळस आहे. तो आपल्याला आठवण करून देतो की सत्ता आणि साम्राज्ये नष्ट होतात, पण पाषाणातील इतिहास अमर राहतो.

प्रकरण १५ • भाग १

अजिंक्यतारा : सातारा खोऱ्यातील झुंजार दुर्ग

सातारा शहराच्या मध्यभागी मुकुटासारखा उभा असलेला 'अजिंक्यतारा' हा मराठ्यांच्या स्वातंत्र्ययुद्धातील अत्यंत महत्त्वाचा गड आहे. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या मृत्यूनंतर जेव्हा औरंगजेब संपूर्ण ताकदीनिशी महाराष्ट्र जिंकण्यासाठी दक्षिणेत आला, तेव्हा मराठ्यांनी या अजिंक्यतार्यावर दिलेली झुंज इतिहासात सुवर्णाक्षरांनी कोरली गेली आहे.

१७०० चा ऐतिहासिक वेढा

मुघल बादशहा औरंगजेबाने स्वतः अजिंक्यताऱ्याला वेढा घातला होता. किल्लेदार प्रयागजी प्रभू यांच्या नेतृत्वाखाली मावळ्यांनी असा पराक्रम गाजवला की मुघलांनी सुरंग लावून तटबंदी उडवली असता, उडालेला पाषाण उलट मुघल सैनिकांवरच कोसळला आणि हजारो मुघल सैनिक मारले गेले. औरंगजेबाला हा किल्ला जिंकण्यासाठी प्रचंड रक्त सांडावे लागले होते.

“अजिंक्यतारा म्हणजे मराठ्यांच्या अजिंक्य जिद्दीचा पाषाण. हजारो तोफांच्या मान्यासमोरही हा गड कधी शरण आला नाही.”

— मराठा इतिहास

ताराबाईची राजधानी

राणी ताराबाई यांनी याच गडावरून मराठा साम्राज्याची धुरा सांभाळली आणि मुघलांना सळो की पळो करून सोडले. गडावरील मंगलाई देवीचे मंदिर आणि जुने तलाव आजही त्या शौर्याची साक्ष देतात.

प्रकरण १५ • भाग २

सज्जनगड : समर्थांची समाधी आणि पवित्र स्पंदने

अजिंक्यताऱ्याच्या अगदी जवळ असलेला दुसरा अत्यंत महत्त्वाचा दुर्ग म्हणजे 'सज्जनगड' (परळीचा किल्ला). छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आध्यात्मिक गुरु समर्थ रामदास स्वामी यांनी आपल्या आयुष्याचा अखेरचा काळ याच गडावर व्यतीत केला आणि १६८२ मध्ये येथेच समाधी घेतली.

आध्यात्मिक शांतीचे माहेरघर

महाराष्ट्रातील इतर किल्ले युद्धाच्या आणि संघर्षाच्या आठवणी जाग्या करतात, परंतु सज्जनगडावर पाऊल ठेवताच माणसाच्या मनातील सर्व ताणतणाव, चिंता आणि भीती क्षणात नष्ट होते. गडावर अखंड चालणारा 'श्रीराम जय राम जय जय राम' हा नामजप आणि दासबोधाच्या ओव्या हवेत एक अद्भुत पवित्रता निर्माण करतात.

अंगलाई देवी आणि सोनचाफा: गडावर समर्थांनी स्थापन केलेली अंगलाई देवीची मूर्ती आणि त्यांच्या हाताने लावलेला प्राचीन सोनचाफ्याचा वृक्ष आजही सुगंध दखवत उभा आहे. रात्रीच्या वेळी या परिसरात एक अतींद्रिय, सात्त्विक शांतता अनुभवता येते.

दासबोधाची शिकवण

याच पवित्र गडावर समर्थ रामदास स्वामींनी कल्याण स्वामींच्या हस्ते अजरामर ग्रंथ 'दासबोध' पूर्ण करवला. राजकारण, समाजकारण आणि अध्यात्म यांचा त्रिवेणी संगम सज्जनगडावर पाहायला मिळतो.

प्रकरण १५ • भाग ३

सातारा खोऱ्यातील आध्यात्मिक ऊर्जा व लोकश्रुती

अजिंक्यतारा आणि सज्जनगड हे सातारा खोऱ्यातील दोन परस्परपूरक पैलू आहेत—एक तलवारीचे शौर्य दाखवतो, तर दुसरा बुद्धी आणि भक्तीची शांतता देतो. या दोन्ही गडांवर शतकानुशतके लोकांच्या अनुभवातून आलेल्या अनेक लोककथा जोडल्या गेल्या आहेत.

| अजिंक्यताऱ्यावरील भुयारांचे गूढ

अजिंक्यतारा किल्ल्यावरून खाली सातारा शहरात जाणाऱ्या अनेक गुप्त भुयारी वाटा असल्याचे स्थानिक लोक सांगतात. या वाटांचा वापर युद्धाच्या काळात गुप्त हेर करत असत. आजही रात्रीच्या वेळी गडाच्या दक्षिण बुरुजावर जुन्या सैनिकांच्या अस्तित्वाची जाणीव झाल्याचे काही स्थानिक मॉर्निंग वॉकर्स सांगतात.

दुर्ग	ऐतिहासिक व धार्मिक संदर्भ	अनुभव व वैशिष्ट्ये
अजिंक्यतारा	प्रयागजी प्रभूचा अतुलनीय लढा; राणी ताराबाईचे केंद्र.	मंगलाई बुरुजाभोवती रात्री जाणवणारी लष्करी वीरश्रीची ऊर्जा.
सज्जनगड	समर्थ रामदास स्वामींची पावन समाधी.	अखंड नामस्मरण; मनाला शांत करणारी अलौकिक सात्विक स्पंदने.
उरमोडी खोरे	दोन्ही किल्ल्यांच्या मधून वाहणारी पवित्र नदी.	सह्याद्रीच्या कुशीतील निसर्गरम्य आणि गूढ दऱ्याखोऱ्यांचे दर्शन.

अजिंक्यतारा आणि सज्जनगड आपल्याला शिकवतात की केवळ तलवारीने राज्य जिंकता येत नाही, तर त्या राज्याला नीती आणि अध्यात्माचे अधिष्ठान असावे लागते.

परिशिष्ट • महत्त्वाची मार्गदर्शक तत्त्वे

दुर्ग संवर्धन, आचारसंहिता आणि सुरक्षा

सह्याद्रीचे हे गडकोट केवळ फिरण्याची किंवा फोटो काढण्याची पर्यटनस्थळे नसून, ते महाराष्ट्राचे स्वाभिमान आणि पूर्वजांच्या बलिदानाचे पवित्र स्मारके आहेत. आजच्या पिढीचे हे आद्यकर्तव्य आहे की या किल्ल्यांचे पावित्र्य आणि निसर्गाचे संतुलन टिकवून ठेवले पाहिजे.

दुर्गभ्रमंतीची सुवर्ण आचारसंहिता (महत्त्वाचे नियम)

- इतिहासाचा आणि वास्तूचा आदर राखा:** तटबंदी, बुरुज किंवा मंदिरांवर स्वतःचे नाव कोरणे, रंग लावणे हा केवळ गुन्हा नसून आपल्या इतिहासाचा घोर अपमान आहे.
- संपूर्ण प्लास्टिक बंदी:** पाण्याच्या रिकाम्या बाटल्या, चिप्सची पाकिटे गडावर कधीही फेकू नका. स्वतःचा कचरा स्वतःच्या बॅगेत भरून परत खाली आणा.
- मद्यपान व धूम्रपानास सक्त मनाई:** छत्रपती शिवरायांच्या या पावन भूमीत दारू पिणे, पाट्या करणे हा अक्षम्य अपराध आहे. असे कृत्य करणाऱ्यांना त्वरित पोलिसांच्या स्वाधीन करा.
- स्थानिक गावकऱ्यांचा आदर:** आदिवासी आणि गावकरी हेच गडांचे खरे रक्षक आहेत. त्यांच्या संस्कृतीचा आदर करा आणि त्यांच्याकडूनच स्थानिक वाटांची माहिती घ्या.
- रात्रीची सुरक्षितता:** अत्यंत धोकादायक कडे (उदा. कलावंतीण, तोरणा, हरिहर) येथे अनुभवी मार्गदर्शकाशिवाय रात्री चढाई करणे टाळा.

आपत्कालीन हेल्पलाइन (तातडीचे मदत क्रमांक):

- महाराष्ट्र पोलीस: **112** | आपत्ती व्यवस्थापन कक्ष: **1077**
- सह्याद्री रेस्क्यू ग्रुप / ट्रेकर्स हेल्प: स्थानिक पोलीस ठाण्याशी त्वरित संपर्क साधावा.

“गडकोट वाचले तर इतिहास वाचेल, आणि इतिहास वाचला तरच महाराष्ट्राची अस्मिता जिवंत राहील!”

— दुर्ग संवर्धन मोहीम

अंतिम पृष्ठ • पृष्ठ ५०

समारोप, कृतज्ञता व शेवटचा संदेश

प्रिय सुज्ञ वाचकांनो,

सह्याद्रीच्या ५० पाषाणी पानांचा हा गूढ आणि ऐतिहासिक प्रवास आज येथे पूर्ण होत आहे. शनिवार वाड्याच्या आर्त आक्रोशापासून सुरू झालेला हा प्रवास तोरणा, सिंहगड, रायगड, प्रतापगड, जंजिरा, हरिहर आणि सज्जनगडाच्या पावन समाधीपर्यंत येऊन पोहोचला. या पुस्तकातील प्रत्येक प्रकरण वाचताना आपल्याला महाराष्ट्राच्या अथांग शौर्याची, निसर्गाच्या रौद्र रूपाची आणि शतकानुशतके वाहणाऱ्या लोकसंस्कृतीची जाणीव झाली असेल.

“दगड व्हावे तर सह्याद्रीचे व्हावे, माती व्हावी तर शिवरायांच्या चरणांची व्हावी, आणि मरण यावे तर स्वराज्याच्या बुरुजावर यावे!”

— सह्याद्रीची अमर साद

वाचकांशी हितगुज व कृतज्ञता

हे पुस्तक वाचून जर तुमच्या मनात आपल्या गडकोटांभद्दल आदर, इतिहास जाणून घेण्याची जिज्ञासा आणि दुर्ग संवर्धनाची जाणीव निर्माण झाली, तर आमच्या या ५० पानांच्या प्रयत्नांचे सार्थक झाले. हे मोफत पुस्तक आपल्या सर्व मित्रपरिवारापर्यंत आणि दुर्गप्रेमींपर्यंत नक्की पोहोचवा.

लेखक: धवल हिरपरा

अधिक ई-बुक्स, ॲप्स आणि ऐतिहासिक माहितीसाठी आमच्या अधिकृत वेबसाईटला भेट द्या:

वेबसाईट: <https://dhavalhirapara.com>

सोशल मीडिया: @dhavalhirapara1995 (इन्स्टाग्राम व फेसबुक)

॥ जय भवानी, जय शिवाजी! जय जिजाऊ! जय शंभूराजे! ॥

प्रकाशक: धवल हिरपरा प्रकाशन | सर्व हक्क राखीव © २०२६

किंमत: विनामूल्य • संपूर्ण ५० पानांची आवृत्ती समाप्ती